

Zvonimir Kulundžić
Zagreb

PROBLEMATIKA AUTOGRAFA MARKA MARULIĆA

Proučavajući pitanje Marulićevih autografa došao sam do zaključka da je osnovni nedostatak dosadašnjih istraživača tog pitanja bio činjenica što tom poslu nisu pristupili sa stanovišta forenzičke ili sudske grafologije, što u njega nisu uključili i nekog stručnog grafologa. Slikovito rečeno, svi koji su do sada o tome pisali, ponašali su se slično kao što bi se ponašao književnik koji bi pisao roman o polaganom umiranju čovjeka od raka, o postepenom i dugotrajnom razaranju ne samo njegova tijela nego i duše, a da u taj svoj posao ne bi uključio i nekog liječnika, stručnjaka za karcinom, onkologa. Trebalo je, dakle, pored književno-povijesnih okolnosti i pored aspekata lingvističke i poetičke fature, tom problemu prići i s grafološko-kriminalističkog stajališta. Zbog toga sam, u želji da kao amater ne lutam po oblasti forenzičke grafologije, nastojao osigurati suradnju nekog autoritativnog stručnjaka, eksperta za rukopise, što mi je i uspjelo. Kao svog suradnika u tom dijelu ove rasprave, bolje rečeno kao svog savjetnika, izabrao sam danas kod nas u Hrvatskoj najviše cijenjenog grafologa, diplomiranog pravnika mr Željka Sabola, koji je i stalni sudski vještak za rukopise. I tako, dok sam za kompoziciju čitave ove radnje, za prikupljanje i izbor materijala, njegovu interpretaciju i sve zaključke odgovoran isključivo ja, zasluga za ustanovljivanje svih grafoloških rješenja pripada u krajnjoj konsekvenciji njemu — na čemu mu i ovdje srdačno zahvaljujem.

Uvodne opaske

Fragmenti iz veće cjeline

Pronalazak izgubljenog i do sada — osim po naslovu — nepoznatog nam djela Marka Marulića *Od naslidovanja Isukarstova*, postavio je sam po sebi pitanje da li je to i njegov autograf, prijepis rukom nekog njegovog skribe ili — možda — nekog kasnijeg prepisivča, a kroz to je ponovo stavljena na dnevni red i problematika Marulićevih autografa uopće. Već prva gruba, a *prima vista* — nazovimo je impresionistička grafološka komparacija rukopisa kojim je ispisan codex *Od naslidovanja Isukarstova*, s ostalim rukopisima Marulićevih djela za koje se u dosadašnjoj literaturi tvrdilo da su pisani *manu propria*, njegovom vlastitom rukom, pokazala je ne samo da se ovaj rukopis grafološki razlikuje od

većine ostalih za koje se tvrdi da su produkti Marulićeve ruke nego i da se i ti do sada smatrani kao njegovi autografi, međusobno ne podudaraju, nego — naprotiv — razlikuju.

To je nametnulo potrebu da se sva ta literatura ne samo pređe i njeni zaključci prihvate kao utvrđene činjenice nego da se ona ponovo kompletno kritički razmotri, i to ne na bazi ličnih impresija, nego po principima utvrđenih znanstvenih metoda suvremene grafologije, što praktički znači i uz stalnu pomoć stručnog i autoritativnog grafologa.

Golemo i do danas još nesagledano, a još manje sabrano i proučeno Marulićevo književno djelo, sačuvano nam je svojim pretežnim dijelom u tiskanim knjigama, a tek manjim, da ne kažem neznatnim, u rukopisima raznih provenijencija i iz raznih vremena. Među tim rukopisima postoji nekoliko za koja su iznesena mišljenja da su pisani *manu propria*, njegovom vlastitom rukom, dakle da su autografi. Za neke od tih rukopisa mora se konstatirati da se takva mišljenja i preferiraju više zbog autoriteta onih koji su ih iznosili, nego što bi ona bila poduprta stvarnim i znanstveno neospornim dokazima. Zbog toga je nedavno Carlo Verdiani, koji je pisao posljednji o toj problematici, bio u pravu kad je u svom djelu *O Marulićevu autorstvu firentinskog hrvatskog zbornika iz XV. stoljeća* (Split, 1973, str. 8) primijetio: »Mislim da je hitno (potrebno) pristupiti reviziji rukopisnih tekstova, ne uzimajući u obzir osuvremenjenu grafiju, koja stoga otežava usporedbu raznih tekstova i čini je nepotpunom.«

Pitanje o autentičnosti rukopisa koji se smatraju za Marulićeve autografe i koji se kao takvi objavljuju — to treba odmah naglasiti — postavilo se na diskusiju još prije više od stotinu godina,* paralelno s objavljivanjem Kukuljevićeva izdanja *Pjesama Marka Marulića*, kao prve knjige *Starih pisaca hrvatskih*, u izdanju *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, u Zagrebu god. 1869. Iako ta diskusija traje, na prekide, već više od jednog stoljeća, a započeli su je sam Ivan Kukuljević kao priređivač te knjige i Vatroslav Jagić kao njen urednik, još nitko nije pokušao da na postvaljeno pitanje odgovori stvarno suvremenim znanstvenim metodama, uz pomoć autoritativnog grafologa, čiji nalazi u to pitanje mogu unijeti mnogo svjetla. Ono što je do sada u tom pitanju napravljeno svodilo se uglavnom na »opći utisak«, na »*conspetus generalis*«, na »opći izgled pisma«, na njegove oblike¹⁾ i vanjske karakteristike i to shvaćene zaista krajnje liberalno, dakle na paleografske — i to impresionističko-paleografske — a ne grafološke kriterije; ne na objektivne činjenice, koje danas jedino mogu biti precizan i pouzdan vodič u stvaranju znanstveno fundiranih zaključaka.

Pišući svoju raspravu *Filigranologija, kao pomoćna historijska nauka*,²⁾ Vladimir Mošin navodi slijedeće veoma dobro izabrane primjere: »Nije svejedno, da li je najstariji sačuvani rukopis *Poljičkog statuta*,

* ... ako pri tome apstrahiramo stotinu i sedamdeset godina starije Bajamontijeve konstatacije, s kojima ćemo se ubrzo susresti, a koje su do sada ostale izvan vidokrugla ispitivača tog pitanja.

kojega je predložak napisan 1440 g. izrađen krajem XVI. vijeka (kako su to na osnovi netočno interpretiranih unutarnjih podataka zaključivali Mesić i Jagić) ili pri kraju XV. vijeka (kako to dokazuju vodeni znakovi), jer to znatno utječe i na zaključke o redakcijama statuta i na studij paleografije bosančice. (...) Donedavno taj je zadatak vršila paleografija, koja je od doba Mabillona i Montfaucona uložila ogromne napore za izradu što točnijeg paleografskog kriterija za datiranje pisma. Ogromna većina stručnih opisa rukopisa, koji se obično datiraju čitavim jednim stoljećem, a vrlo često i razmakom od dva stoljeća (npr. XIII—XIV, v, XV—XVI. v.), najbolje svjedoči, koliko je taj kriterij labav. Sjajne primjere neispravnih datiranja sa područja grčke i slavenske paleografije navodi Lihačev u spomenutom djelu; njihov broj mogao bi se povećati u nedogled. Kao najkarakterističniji primjer, pored navedenog slučaja s *Poljičkim statutom*, možmo navesti ćirilski rukopis *Varlaam* i *Joasaf* u zbirci *Jugoslavenske akademije*. Ružičić ga je u svom opisu iz 1899. datirao XIII. vijekom, Conev u opisu iz 1912. — XV. vijekom, Jagić čak XVI, a stvarno on ide u 7. ili 8. decenij XVI vijeka, kako to suglasno svjedoči nekoliko raznih tipova i varijanata njegovih vodenih znakova. Sličan je slučaj sa čuvenim prizrenskim rukopisom *Dušanova zbornika*: Lamanski ga stavlja na kraj XIV. v., Florinski na početak XV., St. Novaković na kraj XV. ili početak XVI., Lj. Stojanović u prvu polovicu XVI. vijeka, a stvarno prema vodenim znacima, ide u 1525—1530. godinu.«

Zbog toga je problemu Marulićevih djela, koja se i kao rukopisi pripisuju njegovoj ruci, potrebno još jednom pristupiti s pouzdanijim kriterijima nego što su paleografski (da ne kažem impresionističko-paleografski), koji su dosada — pored lingvističke i poetičke fakture³) — bili jedini upotrebljavani. Međutim, kako predmet ove rasprave nije primarno bibliografske naravi, nije nabranjanje tklo je sve⁴) pisao o tom problemu, bit će dovoljno ako konsultiramo samo najznačajnije radove iz dosadašnje literature pod aspektom potrebe da se čitavo to pitanje još jednom pretrese i pokuša naći sigurnije kriterije, koji bi nam mogli odgovoriti na postavljeno pitanje; potrebno je subjektivne impresije zamijeniti pouzdanijim, znanstveno provjerenim činjenicama. Ako grafologija koja je još do prije neku deceniju bila izjednačavana s okultnim vještinama, da ne kažem »znanostima«, ranije nije bila u stanju povijesti književnosti i ostalim humanističkim naukama pružiti sigurne podatke u adekvatnim situacijama, danas ona to jest.

Dok su se ranije ljudi koji su se bavili grafologijom smatrali neozbiljnima, pa čak i svjesnim šarlatanima, danas su znanstvene osnove forenzičke ili sudske grafologije precizno verificirane i kodificirane po principima egzaktne znanstvene metodologije i podvrgnute strogoj kontroli. Zbog toga je sasvim neumjesna i davno zastarjela konstatacija naše *Enciklopedije leksikografskog zavoda*, u natuknici *Grafologija* (knj. III, str. 231, Zagreb, 1958), koja kod ljudi koji previše vjeruju takvim priručnicima mora stvoriti samo zabunu: »Danas je grafologija uglavnom zanimanje opskurnih probisvijeta, koji žive od lakovjernosti i neprosvijećenosti širokih slojeva građanskog društva.« Sasvim suprotno tomu

danas se od svakog istraživača takvog pitanja kao što je ovo koje se postavilo pred nas, problem skriptora jednog starog rukopisa, traži uska suradnja sa stručnim grafologom.

Kad su Kukuljević (kao sastavljač) i Jagić (kao urednik) objavljivali svoje izdanje *Pjesama Marka Marulića*, god 1869, o grafologiji se zaista mislilo onako kako je to skoro stotinu godina nakon tog njihovog posla mislio upravo citirani suradnik spomenute naše enciklopedije. Tek šest godina nakon tog njihovog zajedničkog posla francuski opat J. H. Michon objavio je svoje djelo *System de graphologie* (Paris, 1875), koje se općenito smatra pionirskim djelom znanstveno fundiranje grafologije, s detaljnije razrađenim metodama. Njegov rad su nastavili Crepieux Jamin i drugi — i kroz proteklih stotinu godina grafologija se razvila u znanstvenu disciplinu koja pruža sigurna uporišta ne samo jurisdikciji nego i znanstvenim radnicima koji rade s rukopisima i potpisima kao što su npr. povjesničari, književni historičari i drugi. Ako ranija grafologija nije bila u stanju pružiti sigurne podatke u adekvatnim situacijama ni jurisdikciji ni povijesti književnosti i ostalim humanističkim znanostima, danas ona to jest i kao što suvremeni sudac neće ni jedno pitanje koje zadire u problematiku rukopisa riješiti bez suradnje sa stručnim grafologom tako bi to trebalo biti i u književno-povijesnim istarižavanjima.

Međutim, prije nego što pristupimo tom konkretnom poslu, bilo bi potrebno — iz znanstveno metodoloških razloga — da bar u najgrubljim sumarnim linijama vidimo kako se ta problematika rješavala do danas.

Prvi koji je pokušavao uspoređivanjem rukopisa identificirati Marulićeve autografe bio je koliko danas možemo ustanoviti — splitski liječnik, književnik, glazbenik i polihistor Julije Bajamonti (1744—1800), koji se istakao i kao skupljač i proučavalac naše narodne poezije i podataka o starim splitskim književnicima. On je iza sebe ostavio opsežno rukopisno djelo *Memorie della città di Spalatro in Dalmazia*, u kojem među ostalim, na str. 52—55, u poglavlju pod naslovom *Di Marco Marulo*, navodi i popis njegovih radova prema Natalisu, a sa svoje strane o tim djelima dodaje niz podataka iz vlastitih zapažanja.

»Io medesimo frugando, con licenza di chi le possedeva, fra le carte patrie abbandonate alla polve e alla distruzione, trovai già una gramatica latina, ed una greca, di antichissima stampa, legate in un volume, che avea servito per uso del Marulo, siccome appariva da un'annotazione fattavi sopra, d'un carattere ch'io giudico del Marulo stesso, perchè somigliantissimo a quello d'altre simili annotazioni fatte sopr'altri libri già da lui posseduti, e da me trovati in qualche angolo di Spalatro, come dirò qui sotto, e del pari somigliante a quello di qualche carta o composizione da me veduta, che portava il di lui nome. Le dette gramatiche insieme con altre carte appartenenti al Marulo stesso, e con altri libri e carte antiche e moderne, e insieme colla suppellettile della mia famiglia, e con tutta la mia casa paterna, salvo il più grosso delle mura esterne, fu preda del fuoco appiccato, da un fulmine, alcuni anni sono. Il Marulo dee avere posseduto non pochi libri, massime di morale cristiana, d'istoria

sacra, e d'altre materie religiose e divote, giacchè di tali argomenti specialmente si diletto; et io ebbi già a vedere qualche santo padre delle prime edizioni fra i muffati e corrosi libri di un cenobio, al quale il Marulo lasciò de' suoi propri, siccome testificava l'annotazione fattavi sopra di carattere identico a quello di cui ò parlato qui sopra. Le opere che il Marulo scrisse, secondo il suddetto Natale, sono le seguenti:«* (slijedi popis knjiga). Međutim, te Bajamontijeve konstatacije ostale su posve nezapažene, bolje rečeno neiskorišćene.«** »Ja sam, pregledavajući s dozvolom vlasnika, domovinske rukopise, prepuštene prašini i uništenju, našao nekoć jednu latinsku gramatiku i jednu grčku, vrlo starog tiska, uvezane u jedan svezak, kojima se služio Marulić, kako to proizlazi iz jedne bilješke na knjizi pisane, kako ja mislim, rukopisom samog Marulića, jer je vrlo nalik rukopisu drugih sličnih bilježaka učinjenih na drugim knjigama, koje je nekoć on posjedovao, a koje sam pronašao u nekom kutu Splita, o čemu ću govoriti dalje, a isto tako nalik rukopisu nekih spisa ili sastavaka, koje sam vidio, a koje su nosile njegovo ime. Rečene gramatike, zajedno s drugim rukopisima, koji su pripadali samom Maruliću, s drugim rukopisima i knjigama, starim i novim, zajedno s pokuštvom moje obitelji i cijelom mojom očinskom kućom, osim najdebljeg izvanjskog zida, postale su prije nekoliko godina plijenom vatre, koju je prouzročio grom. Marulić mora da je posjedovao nemalo knjiga, najviše iz kršćanske moralke, crkvene historije i drugog vjerskog i pobožnog sadržaja, budući da je osobito uživao u takvim sadržajima; i ja sam nekoć imao prilike vidjeti prva izdanja nekih svetih otaca među pljesnivim i rastočenim knjigama jednog samostana, kome je Marulić ostavio svoje vlastite knjige, kao što svjedoči bilješka na njima pisana rukopisom, koji je jednak onome, o kome sam govorio. Djela, koja je Marulić napisao, prema rečenom Natalisu, jesu ova: . . .« — Publicirao i preveo Dušan Berić u svom članku *Bibliografske bilješke Julija Bajamotnija o djelima Marka Marulića*, »Vjesnik bibliotekara Hrvatske«, god. I, br. 4, str. 290/1, Zagreb, 1950.

U daljnjem historiografskom pregledu te problematike prikazano je iscrpnije što su o tom pitanju pisali Ivan Kukuljević godine 1869, Vatroslav Jagić iste 1869. godine August Leskien 1880, Tomo Maretić 1884, Ivan Broz 1893, Petar Kasandrić 1901, Ferdo Šišić 1923, Josip Badalić 1954, Franjo Fancev 1933, Antonin Zaninović 1950, Kruno Krstić 1950. i Josip Badalić (po drugiput) 1957 — a tu i tamo tog pitanja su se doticali i neki drugi autori, ne iznoseći uglavnom ništa relevantnog. Ivanu Kukuljeviću očito nisu bile poznate Bajamotijeve opaske — jer bi ih inače bio naveo — a svi drugi istraživači tog pitanja polazili su od Kukuljevićevih i Jagićevih konstatacija,

U svojoj cjelovitosti ova rasprava će izaći u mojoj knjizi *Ta rič hrvačka . . .*, koja u dva sveska treba da izađe još ove kalendarske godine.

GRAFOLOŠKA ANALIZA RUKOPISA PRIPISIVANIH MARULIĆEVOJ RUCI

Prije nego što prijedemo na taj dio našeg posla, moram već unaprijed naglasiti ovo: ako ishod grafološke analize dokaže kako neki od rukopisa što su do sada bili pripisivani ruci Marka Marulića nisu njegovi autografi, time neće biti ni u najmanjoj mjeri umanjen njegov književni opus. Iz naše današnje retrospektive neprihvatljivo je na primjer stanovište Franje Fanceva i njegovih prethodnika u tom poslu, da zbog interpolacija nekih stihova koji bi mogli potjecati od Šiška Menčetića, pjesmu »Versi od križa, kao i sve one pjesme u kojih se u sastavu nalaze« neki navodno njegovi stihovi, »treba iz hrvatske poezije Marka Marulića izbaciti« (spac ZK); kao što je neprihvatljiva i njegova tvrdnja da »pjesme Molitve od križa i Versi od križa nijesu jedine anonimne pjesme u Lucićevu *Vrtlu* za koje je ovime dat dokaz da im Marulić nije autor«.

Kad bismo prihvatili takvo stanovište, onda bismo po tom istom kriteriju sami sebe doveli u apsurdnu situaciju da iz Shakespearovog opusa moramo »izbaciti« veoma mnoga njegova djela, da ne kažem baš sva, kao što bi iz iz Goetheovog opusa morali »izbaciti« recimo ništa manje od njegovog Fausta jer je opće poznato da je knjigu o Faustu oko dvjesto pedeset godina prije Goethea napisao neki anonimni autor, i da je to djelo kao pučka legenda izišlo u bezbrojnim izdanjima na raznim jezicima prije nego što ga je obradio i izdao Goethe.⁵⁾

Po takvom istom, apriorno neprihvatljivom kriteriju morali bismo »izbaciti« i razna druga vrhunska ostvarenja iz opusa pojedinih velikana svjetske književnosti jer su mnoga od njih prepuna takvih pozajmica, bilo da su se njihovi autori okoristili idejama i fabulama svojih prethodnika, bilo da su u svoja djela prepisivali veće ili manje dijelove na svom vlastitom jeziku ili u prijevodu, bez navodnika i bez navođenja imena njihovih pravih autora; pod pretpostavkom, dakako, koliko se uopće može govoriti o pravim autorima u onim davnim srednjovjekovnim vremenima. Ako bismo išli dublje u prošlost, recimo samo od Goethea unazad do srednjeg vijeka, odnosno kroz taj vijek, takva »izbacivanja« bi morala biti sve veća i sve obuhvatnija, tako da bi na kraju od svega ostalo veoma malo, a od pojedinih pisaca ni malo. To, takve pozajmice, bile su običaj onog vremena i ti autori, kao i njihova okolina, nisu ni na moment pomišljali da čine nešto nedozvoljeno, nešto nedolično.

Pored toga, postavlja se samo od sebe ovakvo pitanje: ako se neki određeni stihovi nalaze i kod jednog i kod drugog našeg starog autora — i kod Marulića i kod Menčetića — s kakvom to sigurnošću, s kakvom to logičkom interpretacijom možemo ustvrditi, ma i s minimalnim plauzibilitetom, da te stihove nije Menčetić preuzeo od Marulića, kad znademo da su oni bili suvremenici, i to gotovo istih godina. Sjetimo se da je Šiško Menčetić rođen 1457, a Marulić 1450, a i umrli su malne istih godina: prvi 1527. a drugi 1524. Prema tome dolazimo do najelementarnijeg, upravo pučkoškolskog zaključka da bismo te sporne stihove trebali »izbaciti« iz Menčetićeva opusa s isto onoliko prava kao što bismo ih mogli »izbaciti«

iz Marulićevog; odnosno da je jedino prihvatljivo stanovište da ih ostavimo u opusu i jednog i drugog našeg autora; u oba slučaja uz naglasak da se oni ponavljaju kod onog drugog; za Marulića kod Menčetića, a za Menčetića kod Marulića.

Ako bismo se s onog krupnog općevjekaškog plana povukli na uski teren naše srednjovjekovne književnosti i ako bismo prihvatili Fancevljevo citirano mišljenje, onda bismo iz naše književnosti i kulturne povijesti morali »izbaciti« npr. i Tomu Arcidakona, koji je sakupio niz radova svojih prethodnika i iskoristio njihove tekstove, ne navevši pri tome ni jednog od njih, niti je tako posuđene tekstove stavio među navodnike. Tako su radili — da spomenem samo najpoznatije slučajeve — i Lucić i Farlatti i toliki drugi naši pisci, isto onako kao što se to tada radilo u čitavoj Evropi, pa i onda kad je već davno bilo završeno razdoblje srednjeg vijeka. Kad to ne bismo imali u vidu, onda bismo po tom istom kriteriju morali izbaciti iz Marulićeva opusa i *Juditu*, i *Davidijadu*, i *Suzanu*, i još podosta toga jer su sve to motivi, pa i čitavi pasusi preuzeti iz *Biblije*.

Svi ti citirani primjeri nisu nikakve iznimke, ni kod Marulića ni kod drugih pisaca onog vremena, nego produkt duha vremena, običaja i uzansa koje su vladale stoljećima i kroz svo to dugo razdoblje nitko nije ni dolazio na ideju da tu ima nešto nekorektnog. Ideja o plagijatu kao takvom, u onom odioznom smislu kao što je mi danas shvaćamo, tadašnjim ljudima je bila sasvim strana, pa zbog svega toga, kad je govor o književnim djelima iz onih davnih vremena — primjena kriterija koji važe za našeg današnje običaje i uzanse mora dovesti do sasvim promašenih rezultata.

Isto tako, za autorstvo nekog književnog djela nikako ne može biti definitivna i presudno važna činjenica da li je ono pisano njegovom rukom ili ne, dakako — u primjerku koji nam se sačuvao. Kad bi to bilo tako, onda bi Englezi — i ne samo oni, nego i čitavo čovječanstvo — morali »izbaciti« iz povjesti svoje i svjetske književnosti ime (i opet se spotičemo o njega) Williama Shakespearea jer je (i književnopovijesnim vrapcima) poznato da ne postoji ni jedna jedina ceduljica, ni jedna jedina riječ za koju bismo mogli pouzdano ustvrditi da je njegov autograf. U još apsurdniju bismo se situaciju uvalili ako bismo kao potvrdu autorstva njihovih djela tražili autografe recimo jednog Waltera von der Vogelweidea (1170—1230), Wolframa von Eschenbacha (1170—1220) i mnogih drugih *mine-sengera* jer su oni — što je već manje poznato — bili nepismeni i svoja djela diktirali svojim *schreiberima*.

Osim toga, čak da i pronađemo te famozne *Molitve od križa* i *Verse od križa* pisane Marulićevom ili Menčetićevom rukom, to još uvijek u krajnjoj konsekvenciji, ne bi mogao biti dokaz da je stvarni autor te dvije pjesme jedan od njih jer je jasno da bi i jedan i drugi mogao isto tako za svoje potrebe (recimo zbog toga što mu se svidjela), prepisati pjesmu onog drugog, kao što je mogao napisati svoju vlastitu.

Prema dosadašnjim istraživačima pitanja koliko su pojedini sačuvani rukopisi s kraja XV i početka XVI stoljeća za koje se po nekim kriterijima tvrdi ili se vjeruje da su produkt uma Marka Marulića, kojima je dakle on autor, ujedno i produkt njegovih ruku, njegovi autografi, pisani *manu propria* — proglašeni su slijedeći:

1) Rukopisni kodeks *Multa et varia* u rimskoj Biblioteca nazionale centrale (sign. 2651, Mss Gesuitici 522);

2) Kodeks epa *Davidias*, u *Biblioteca nazionale di Torino* (sign. Mss G-VI/40);

3) Pojedini prilozi u Lucićevu *Vartlu*, na listovima 220—232 i 255—265, u povijesnom arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (sign. IVa-1);

4) Marginalije u knjizi Hieronymus S.: *Epistolae*, I, Parmi 1490, u knjižnici Dominikanskog samostana u Splitu, (sign. Inc. 1);

5) Marginalije u knjizi Hieronymus S.: *Epistolae*, II, Parmi, 1490, u knjižnici Dominikanskog samostana u Splitu (sign. Inc. 2);

6) Marginalije u knjizi Hieronymus S.: *Expositiones in hebreicas questiones...*, Venetiis, 1494, u knjižnici Dominikanskog samostana u Splitu (Sign. Inc. 3);

7) Marginalije u knjizi Augustinusa Hilaniusa: *De Trinitate...*, Venetiis, 1489, u knjižnici Dominikanskog samostana u Splitu (Sign. Inc. 4);

8) Marginalije u knjizi Tortellius Ioannes: *De Orthographia dictionum e graecis tractarum*, Viennensem, 1578, u knjižnici Dominikanskog samostana u Splitu (Sign. Inc. 5);

9) Marginalije u knjizi Livius Titus: *Historia romana*, Venetiis, 1470, u knjižnici Dominikanskog samostana u Splitu (Sign. Inc. 6);

10—13) Marginalije u knjizi Nicolai de Lyra: *Glossae in universa biblia*, vol. I—IV. u Franjevačkom samostanu na Poljudu, u Splitu;

14) Marginalije u knjizi Aureli Augustini: *De civitate dei*, Venetiis, 1475, u ranije u Državnom arhivu u Zadru, danas u Naučnoj biblioteci, Zadar, (Sign. Inc. E 125);

15) Marginalije u knjizi Coriolani Cepionis: *Petri Mocenici Imperatoris gestorum*, Venetiis 1477, u biblioteci Državnog arhiva u Zadru;

16) Cecilli Cypriani: *Opera*, Parisiis, 1512, ranije u Državnom arhivu u Zadru, a danas u Naučnoj biblioteci u Zadru;

17) Marginalije u knjizi Lactantii Firmiani, *De divinis institutionibus adversus gentes*, Venetiis, 1478, ranije u Državnom arhivu u Zadru, danas u Naučnoj biblioteci u Zadru. Tome bi mogli dodati i

18) Oporuku Marka Marulića, iz godine 1501, što ju je objelodanio god. 1892. Franjo Rački, u *Starinama*, knj. XXV, na str. 152—163, izdanje *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, — ali kako se ona u međuvremenu zametnula, pa ju je danas nemoguće podvrći grafološkoj analizi, neka bude dovoljno što sam je tu samo spomenuo i tako na nju, i z t o g aspekta, upozorio nekog eventualnog budućeg istraživača, ako se ona u međuvremenu gdje otkrije.

Samo na jednom od pobrojanih osamnaest sačuvanih različitih rukopisa — na *Multa et varia* — piše baš izričito da ga je pisao Marko Marulić sam svojom rukom, »manu propria«. Ali, kako taj zapis, koliko se moglo ustanoviti zbog njegove oštćenosti, najvjerojatnije ne potječe od iste ruke kao sam tekst tog kodeksa, nameće se zaključak da ga nije pisao sam Marko Marulić, nego netko drugi koji je to mogao znati, ali čije svjedočanstvo iz najrazličitijih razloga ne mora biti točno i koje treba tek dokazati. Ali, na to ćemo se pitanje vratiti nešto kasnije.

Za većinu tih rukopisa koji se na ovaj ili onaj način atribuiraju Marulićevoj ruci pojedini autori su ovako ili onako zaključili da su Marulićevi autografi, a potom su se na bazi takvih često nedovoljno fundiranih zaključaka stvarali novi kao da se radi o znanstveno verificiranim, utvrđenim i neospornim faktima.

Iz potrebe pak da se ustanovi je li novopronađeno djelo Marka Marulića *Od naslidovanja Isukarstova* njegov autograf nametnula se potreba da se ono usporedi s ostalim rukopisima koji se pripisuju njegovoj ruci, a pri tom kompariranju nametuo se dalji zaključak da se pojedini od tih rukopisa već po svom *conspectus generalisu*, po općem utisku, toliko međusobno razlikuju da nikako ne mogu potjecati od iste ruke. To je, opet, nametnulo misao da je potrebno skupiti sve rukopise što se pripisuju Marulićevoj ruci i još jednom ih podvrći temeljitoj reviziji znanstveno provjerenim metodama, odnosno da je čitavoj toj problematici potrebno prići — *ab ovo*.

Već od prvih razmišljanja u tom pravcu postalo mi je jasno da će se taj problem moći riješiti samo onda ako se kao prvi zadatak postavi da se pronade neki rukopis za koji će se moći s maksimalnom sigurnošću utvrditi da potječe baš od Marulićeve ruke. Budući da do danas nije pronađen ni jedan tekst, ni jedan redak, pa čak ni jedna riječ za koje bismo mogli tvrditi čiste znanstvene savjesti i to dokumentirati neoborivim naučnim dokazima da je Marulićev autograf, kao prvi zadatak nametnulo se samo od sebe da se pronade neki tekst kojem bi već po samoj njegovoj prirodi skriptorom morao biti Marko Marulić.

Taj zadatak je po samoj svojoj prirodi bio takav da mi je već od prvog momenta bilo jasno da se neće moći riješiti nikakvim konvencionalnim, uhodanim historiografskim, književnopovijesnim, komparativno-literarnim, poetsko-fakturnim, lingvističkim, pa čak ni paleografskim ili grafološkim metodama, nego da treba potražiti neke druge koje će nam pomoći u rješavanju tog pitanja. Među rukopisima koji su dolazili u obzir

trebalo je pronaći neki koji već po svojoj prirodi ne bi mogao biti djelo nečijih drugih ruku; neki koji se kao takav ne prepisuje i koji se ne diktira, i tako je čitavo to pitanje dobilo odjednom upravo detektivne oblike.

Ne samo što me to nije nimalo zbunilo i obeshrabrilo, nego mi je — upravo obratno — postalo jasno da će to biti jedini put koji će nam moći pomoći da se izvučemo iz ćorsokaka u kojem smo zaglavili i u kojem tapkamo već preko stotinu — da ne kažem preko stotinu i sedamdeset i pet godina. Kako sam takve metode — i detektiva i suca istražitelja — i inače primjenjivao u nekim svojim drugim povijesnim radovima, po svom subjektivnom uvjerenju s uspjehom, vjerovao sam da će one i ovdje morati dati neke pozitivne rezultate. Da je takav pristup teško rješivim historiografskim pitanjima uobičajena metodologija suvremenih historiografa, to je manje ili više općenito poznato. Jedan naš autor je to shvaćanje moderne historiografije, sažeo ovako: »Svako historiografsko istraživanje naliči na sudsku parnicu i svaki historičar mora da vrši ulogu istražnog suca; mora da prouči objektivne okolnosti događaja, uđe u psihološku analizu motiva učesnika povijesne drame, a u prvom redu da analizira dokazni materijal, koji zovemo izvorima.«⁶ U prilog tim tezama Vladimir Mošin odmah dodaje citat velikog ruskog filigranologa, još s kraja prošlog stoljeća, Lihačeva: »Sjajni opći zaključci zasnovani na lancu slabo provjerenih činjenica katkada se potpuno rasprušu, čim detaljna kritička analiza izbije barem jednu kariku iz toga lanca.«

Samo, da bi istražni sudac mogao ući u bit spora koji se nalazi na njegovom stolu kao istražni spis, u bit drame što je treba razriješiti i svim učesnicima u njoj odrediti točna mjesta i uloge, on mora dobiti potrebni optužujući (ili odrješavajući) materijal od strane koja optužuje, recimo od kriminaliste, dakle u krajnjem slučaju od detektiva, a isto tako i od obrane. I tako smo opet došli kao do neke polazne točke, do detektivskih metoda koje u praksi najčešće daju rezultate intuitivnim putem, dugim razmišljanjem i kompariranjem. Redovno se govori o sretnoj ideji koja se nametnula odjednom, prividno sama od sebe, a zapravo je rezultat intenzivne koncentracije na nekom problemu, još bolje rečeno na nekom njegovom detalju, a koja ga je kao bljesak munje kroz tamu osvijetlila iz nekog novog ugla i tako ukazala na ključ rješenja.

Trebalo je, dakle, poći od nečega, a čitav niz okolnosti otežavao je i sam pristup tom poslu. S jedne strane je npr. utvrđena i općepoznata činjenica da je Marko Marulić bio bogat splitski patricij koji se družio s najvišom gospodom kao što su bili ban i biskup Petar Berislavić, predstojnik splitskih kanonika Dujam Balistrilić, biskup Tomo Niger, nadbiskup Bernardin Zane, kardinal Grimani, nadbiskup krfski Kristifor Marcel, ugledni mletački patricij Augustin de Mula, splitski patriciji Dominik i Jerolim Papalić i dr., a s druge strane da je u to vrijeme još uvijek vladao duh *antibanauznosti* — prezira onih koji rade rukama — kad se smatralo da su samo najsiromašniji prisiljeni raditi svojim rukama; »pauperiores qui manibus laborant«, kako to stoji u jednom srednjovjekovnom dokumentu iz Macona; kad su se privilegirani slojevi smatrali »elitom

čistih ruku«, ne u simboličnom, nego u bukvalnom smislu, a svaki rukodjelni rad za *banauzan*, nečist do te mjere da je čak i siromašni žongler, dakle cirkusant Rutébeuf, koji je ujedno i značajni francuski pjesnik, gordo uzviknuo: »Ja nisam rukodjelac« — iako je inače sam opjevao svoje siromaštvo i bijedu života dvorskog pjesnika.

Prema svemu onomu što znademo o Maruliću moramo zaključiti da je i on u tom pogledu morao biti podložan duhu svog vremena: i ne samo to nego i da je bio preokupiran samim stvaranjem svojih djela, te studiranjem veoma opsežne literature, a da bi stizao na prepisivanje svojih radova. Njemu koji je, kako to kaže njegov biograf Natalis, »posjedovao vrlo veliko imanje«, svakako je bilo lakše platiti nekog prepisivača da to izvrši, nego da to čini sam. Još jedna činjenica nas upućuje na zaključak da on nije skriptor svih onih djela koja su nam se sačuvala, a za koja nemamo razloga da sumnjamo da su produkt njegova duha, njegova znanja i njegove imaginacije. Iz poslanice svom izdavaču svećeniku Franji iz Luce, što se nalazi tiskana u njegovoj knjizi *Evangelistarium* (iz godine 1516) saznajemo da su mu neka djela — kako se tu žali — u prvom redu *Od naslidovanja Isukarstova*, »preko volje, još nedotjerana ispala iz ruku« — iz čega moramo zaključiti da je on svoja djela dotjerivao, brusio, da je u njima vršio ispravke, dopune, ispuštanja itd. — a takve ispravke nalazimo samo u jednom od poznatih nam rukopisa koji se pripisuju njegovoj ruci — u *Davidijadi*, i to dosta oskudno.

Sve su to argumenti — ne dokumenti, nego baš argumenti — koji nam dosta uvjerljivo objašnjavaju zašto nam se nisu sačuvali nikakvi rukopisi za koje bi danas bez dubljeg ispitivanja mogli biti sigurni da potječu baš od Marulićeve ruke, ali još uvijek ostaje otvoreno pitanje: što je s onim rukopisima koje je Marulić sam pisao i na njima kasnije vršio ispravke, promjene i dopune? Takvih je moralo biti jer on sam u svojoj oporuci spomniji »compedium Bibliae m a n u m e a conscriptum«, »libellum meum cum picturis historiae evangelicae, m a n u m e a compositum atque depictum«, »Evangelia mea in coris caprinis m a n u m e a conscripta et concinnata« — a njegov prvi biograf i prijatelj Natalis svjedoči: »Apud quam (sororem Biram) plurima litterarum monumenta et exhortatoriae ad bene beateque vivendum epistolarum vernaculo sermone et m a n u i p s i u s Marci coscriptae apparent.«⁷ Dalje — što je s njegovom korespondencijom, bilješkama i svim ostalim ličnim književnim inventarom koji je morao biti svakako veoma bogat, što bi proizašlo iz činjenice da Natalis kaže kako Marulić nije iz svoje radne sobe ni izlazio posljednjih četrdeset godina, nego da je tu samo čitao i pisao. Iako je to svjedočanstvo s obzirom na laudatorski stil kojim je Natalis pisao taj životopis, svakako pretjerano ipak nemamo razloga da u to ne povjerujemo ma i u ublaženoj formi. Kako to da se baš ništa nije sačuvalo od njegove ruke?

Rješenje te zagonetke nalazi se — kako nas je na to upozorio još god. 1864. Sime Ljubić, a pet decenija kasnije 1904. i Milivoje Šrepl⁸ — izgleda, u svjedočanstvu splitskog kancelara Antonia Prokulijana iz god. 1558

(dakle trideset i četiri godine nakon Marulićeve smrti), koji je u jednom govoru⁹ istakao da bismo imali kršćanskog i splitskog Vergilija da za vrijeme kuge nije propao najveći dio Marulićevih rukopisa.

Taj dio, inače razmjerno velikog govora Prokulijanovog, koji je toliko opsežan da ga on sigurno nije mogao izreći u jednoj seansi, nego ga je nakon toga pošto je bio izrečen morao još razrađivati i dopunjavati, glasi ovako: »No solamente valorosi e in mare e in terra nelle armi furono gli antecessari vostri, ma anchora molti eccellenti nelle lettere, de parte de quali molti bellissimi et dottissimi iscritti si leggono et a stampa et il piu penna, ma di uno de tutti eccellentissimo M. Marulo. Del quale se la miglior parte delle fatiche, che esso gia piu maturo fece, non fusse stata lascrata al tempo di una mortalissima peste havessimo hoggidi uin Cristiano et Spalatino Vergilio. Imperoche egli con piu sublime et piu vero soggetto, et com non minor spirito credo scrisse heroica et altissimamente i magnanimi et santissimi gesti del dio et gran Davitte, alqual et sapienza et valore sopra le humane forze inspirava manistamente esso vero Iddio, et non i falsi et favolosi creduti a pagani Apolline, Giunone, Venere, Marte: Dellaqual opera anchora alcuni pezzi leggemo a mano scritti, ammuirando quel che haveumo, et con dolor desiderando quel e perso. Di maniera, che quantunque quella peste habbia gran ricchezze di questa Città di perse, assai famiglie estinte, assaisme persone uccise, pure in niuna parta è peggio merita o é stata dannosa et noi piu disubligati le siamo, che per hauere in quella disperatione delle cose quella pretiosissima et divina opera fatta in mano de huomini ignari capitare et essere lacerata: laquale con tuto l' oro et l' argento et l' argento et colle vite de molti deguamente si recuperarebbe al mondo.«¹⁰

To Prokulijanovo svjedočanstvo i sve ostale poznate nam relevantne činjenice navode nas na zaključak da su se u prostoriji koju su tadašnje zdravstvene vlasti proglasile za zaraženu i iz koje se bez ikakve diskusije moralo spaliti sve što se u njoj zateklo, a ona višestrukim bijeljenjem vapnom i ostalim tadašnjim higijenskim mjerama osposobiti za upotrebu, mogla na nesreću nalaziti sva Marulićeva književna ostavština, u prvom redu baš njegovi autografi, koji su tako postali plijenom požara. To bi mogao biti veoma zadovoljavajući odgovor na pitanje: kako to da su nam se od Marulića sačuvali mahom prijepisi, a ne autografi?

Prvi koji je — nakon Proculiona, dakako — došao na ideju da to pitanje dovede u vezu s kugom i ostalim mnogobrojnim katastrofama što su se stoljećima okomljavale na Split, bio je stari i veoma zaslužni Šime Ljubić koji je još god. 1864, dakle pet godina prije Kukuljević—Jagićevog izdanja *Pjesama Marka Marulića*, u svom *Ogledalu književne povijesti jugoslavjanske* (knj. I, str. 368), u kratkoj biografiji Marka Marulića napisao: »Vjerojatno je da je mnogo ostalo od njega i u našem jeziku napisano, a da je od toga veći dio propao u nesrećama, koje su više puta teško uzkolebale njegovo rodno mjesto. Znamo da je kuga mnogokrat Spljet opustošila, a i divlji susjed kroz toliko vreme nije zbilja časa propustio, svojim ga plijenjenjem i haranjem uznemiravati.«

Da bismo o tim katastrofama što su pratile Split kroz duga stoljeća i progutale mnogo toga dobili bar neki pojam bit će dovoljno da ovdje navedem samo jedan kratki citat, iz djela Grge Novaka *Povijest Splita*, (knj. II, str. 67, Split, 1961), koji se odnosi na ono vrijeme kad je Split imao, po riječima istog autora, »oko deset tisuća stanovnika«: »Godine 1527. poharala je Split kuga, koja ga je potpuno opustošila i slomila mu snagu za dugo vremena. Za epidemije je umrlo 6.000 ljudi i izgorilo 250 kuća. Prema izvještaju kneza Leonarda Bollandija imao je Split god. 1534. samo 500 ljudi sposobnih za oružje. Da nevolja bude još veća, pao je god. 1537. Klis i skoro sav teritorij do Solina, tako da je izvor Jadra bio u turskim rukama. Godine 1533. bio je splitski teritorij dug 15 milja, a 3 do 5 širok. Osim toga osušile su se masline i smokve, koje su prije bile glavno vrelo gradskog prihoda. Tome je pridošlo još jedno zlo: Turci sa Klisa, a i razni razbojnici iz njihovih krajeva neprestano su napadali splitski teritorij, koji su branile tri tvrđavice: solinska, ona na Kamenu i kula Papali. Godine 1553. bilo je u Splitu samo 400 ljudi sposobnih za oružje, a svih stanovnika skupa 2490, dok je u predgrađima bilo 583 stanovnika, od kojih 100 sposobnih za oružje. Prema tome je cijeli Split skupa sa varošima, imao 3073 stanovnika« — a to je polovica od onoga broja što ga je kuga pokosila dvadeset i pet godina ranije.

K tome treba dodati još i nesreću koja se okomila na Marulićevu zaostavštinu dvjesto dvadeset i devet godina nakon kuge o kojoj je govorio Prokulijan, a koja je, kao što već znademo, harala Splitom godine 1558. Splitski liječnik, književnik, glazbenik i polihistor Julije Bajamonti, u svom opsežnom djelu *Memoria della città di Spalatro in Dalmazia*, koje je u najvažnijim izvorima preveo i objavio Duško Kečkemet (Izdanje Nakladnog zavoda *Marko Marulić*, Split, 1975), na str. 139. govori o požaru što je uništio njegovu rodnu kuću god. 1787, kojom su prilikom izgorjeli i neki preostaci Marulićeve književne ostavštine, koja je na neki način izbjegla onom ognju iz god. 1558. Dijelovi te ostavštine došli su u Bajamontijeve ruke djelomično nasljedstvom po ženskoj liniji, a djelomično ih je »pronašao u nekom uglu Splita«. Iz teksta koji smo ovdje pretiskali na početku ovoga rada već znademo da su se među tim spisima i knjigama nalazile latinska i grčka gramatika, uvezane u jednu knjigu, kojima se služio Marko Marulić. »Rečene gramatike, zajedno s drugim rukopisima koji su pripadali samom Maruliću, s drugim rukopisima i knjigama, starim i novim, zajedno s pokuštvom moje obitelji i cijelom mojom očinskom kućom, osim najdebljeg izvanjeg zida, postale su prije nekoliko godina plijenom vatre, koju je prouzročio grom«¹¹) Na kraju tog svog zapisa od nepune četiri stranice (u Kečkemetovom izdanju str. 139—141) Bajamonti dodaje: »Razne njegove rukopisne stvarce propale su, kako sam rekao, u požaru moje kuće. Osim njih vidio sam nekoć u Danielija u Zadru jedan rukopis označen brojem 21, koji je sadržavao neke ilirske (hrvatske) Marulićeve pjesme; zatim i jedan drugi s tumačenjem kamenih natpisa i još pokoju drugu Marulićevu stvar. Usprkos svojoj radoznalosti i svom upornom istraživanju nisam mogao pronaći

ostala Marulićeva djela koja navodi Natalis; krivica je klime koja je slabo naklonjena životu književnih proizvoda.«

U oba slučaja — kuga i grom — radi se o nepredvidivim i nesprečivim elementarnim nesrećama, a nikako o krivici »klime« kao takve (jer suho i toplo splitsko podneblje baš bi pogodovalo očuvanju papira i knjiga), na koju aludira Bajamonti, čak ako bi je i shvatili metaforički, dakle o *vis maior*.

Uz to bismo mogli dodati da se nešto od Marulićevih radova vjerojatno nalazilo i u biblioteci splitskog kanonika Marka Dumanić-Dumanea (1629—1701) jer je poznato da je on sistematski, i to s mnogo uspjeha, skupljao djela splitskih pisaca, a i sam je napisao nekoliko djela, ali su se i njegovi rukopisi i biblioteka negdje izgubili, bez nade da bi se ikada moglo što god pronaći. Među djelima koja su se nalazila u njegovoj biblioteci, spominju se i Marulićeva, ali bez detaljnije specifikacije, pa ih zbog toga ovdje i ne možemo uzeti u razmatranje.¹²⁾

Međutim, takva situacija još uvijek ne bi isključivala mogućnost da se neki od njegovih autografa nije u vrijeme te kuge našao izvan te ugrožene prostorije i tako izbjegao toj lomači i na taj način nam se sačuvao. Treba ga samo uočiti i identificirati.

Sve je to uzrokovalo da se silno kompliciralo pitanje uvjerljivosti i znanstvene fundiranosti atribucija pojedinih Marulićevih djela koja su se pripisivala njegovoj ruci i upućivalo na pronalaženje jednog među njima koje ćemo moći utvrditi kao najvjerojatniji njegov autograf. Kad sam pristupio tom poslu, bilo mi je već od samog početka jasno da ćemo to pitanje morati rješavati ne po dosadašnjim kriterijima i metodima, nego po nekoj novoj; da će nam tu moći pomoći samo — neka mi bude dozvoljeno da se tako figurativno izrazim — detektivska intuicija.

Među raspoloživim rukopisima nalazi se samo jedan za koji sam nakon dužih razmišljanja, kompariranja i vaganja različitih argumenata došao do zaključka da ga nitko drugi nije mogao napisati osim Marka Marulića — ako je on zaista njegov — i da se njegovo prepisivanje već unaprijed može isključiti kao bespredmetno, upravo besmisleno. To je rukopisni codex *Multa et varia*, koji u našoj tabeli stoji na prvom mjestu. Prema onom na što nam je skrenuo pažnju još godine 1923. Ferdo Šišić bilo je dosta evidentno da je to zapravo neki priručni kompedij nekakvih bilježaka, što ga je mogao raditi netko samo za sebe i kome je pri tome poslu jedva mogao tko pomagati, tako da je njegovo prepisivanje bilo već unaprijed isključeno. Kome mogu trebati nečije strogo lične bilješke koje jedva tko drugi može razumjeti i iskoristiti osim onoga koji ih je pravio sam za sebe? Iz toga je Šišić i stvorio 'zaključak s kojim se možemo i danas u cijelosti složiti da »ovo djelo ne bi imalo nikakva smisla štampom objelodaniti, pa makar i bilo Marulićevo«. Pored toga, podaci o tom rukopisu izgledali su mi najstarijima, najbližima Marulićevom vremenu, pa su prema tome postojale i indikacije da bi mogli biti i najvjerodostojniji, pa je sve to upućivalo na zaključak da treba početi odatle.

Kako se radilo, prema podacima koje nam je pružio Šišić, zapravo o nekoj bilježnici u kojoj su pobilježene abecednim redom neke bilješke i kratki izvaci iz raznih tiskanih djela, gledao sam već unaprijed tu šansu, da ustanovimo jesu li tu ekscerpirane one knjige s marginalijama koje se nalaze u Splitu i Zadru, a za koje se tvrdi da potječu iz Marulićeve lične knjižnice. Ako se ta dva izvora poklope — evo nam ključa za rješavanje čitavog toga problema. S tim preliminarnim zaključcima, opskrbljen foto i xerox kopijama relevantnih marginalija, otišao sam u drugoj polovici mjeseca travnja 1975. u Rim da pregledam taj kodeks i tek tu sam došao do svjesnih izloženih zaključaka, ali mi je kroz sve to vrijeme bilo jasno da ću sve te svoje teze i zaključke moći objelodaniti i predložiti kao rješavanje postavljenog problema samo onda ako se za njih nađe još i potvrda iz druge ruke — što mi je na koncu i uspjelo.

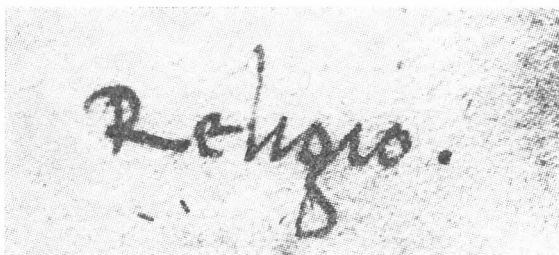
U Rimu sam ubrzo došao do zaključka da su moja predviđanja da je taj kodeks mogao nastati samo kao nečiji strogo lični priručnik, kao njegova priručna bilježnica bila točna. Sam *conspectus generalis* tog manuskripta govori da rukopisi kao što su npr. *Od nasliđovanja Isukarstova*, priloži u Lucićevu *Vartlu* — koji nas najviše interesiraju — i neki drugi, ne mogu potjecati od iste ruke od koje potječe taj kodeks. Nadalje sam već od prve došao do zaključka da to nisu nikakvi »citati« i »izvaci iz raznih knjiga« — najmanje »članci« — kako se to tvrdilo (o čemu ću još posebno govoriti), nego neke sasvim kratke konkordance za jednu određenu biblioteku, koje bi slabo kome mogle poslužiti osim autoru, pa se i ne bi mogla pretpostaviti potreba da ih tko prepisuje. Pored svega toga taj rukopis je i tako glomazan — preko osam stotina stranica gusto pisano teksta — da bi već samo to do maksimuma vjerojatnosti isključivalo mogućnost da se netko odvaži na njegovo prepisivanje, pa da ga i privede kraju. Trud koji bi se u to uložio bio bi svakako neproporcionalan koristi što bi se mogla očekivati od uspješno završenog posla.

Nasuprot činjenici da taj rimski rukopis već nakon kratkog razgledavanja odaje da ne može biti produkt ruke istog skriptora koji je pisao upravo spomenuta krupnija djela Marka Marulića, nakon detaljnijeg razgledavanja i kompariranja zaključio sam da bi marginalije u nekim knjigama iz Splita, koje se pripisuju Maruliću, mogle potjecati od iste ruke. Tu sam vidio šanse za dalje rješavanje tog problema.

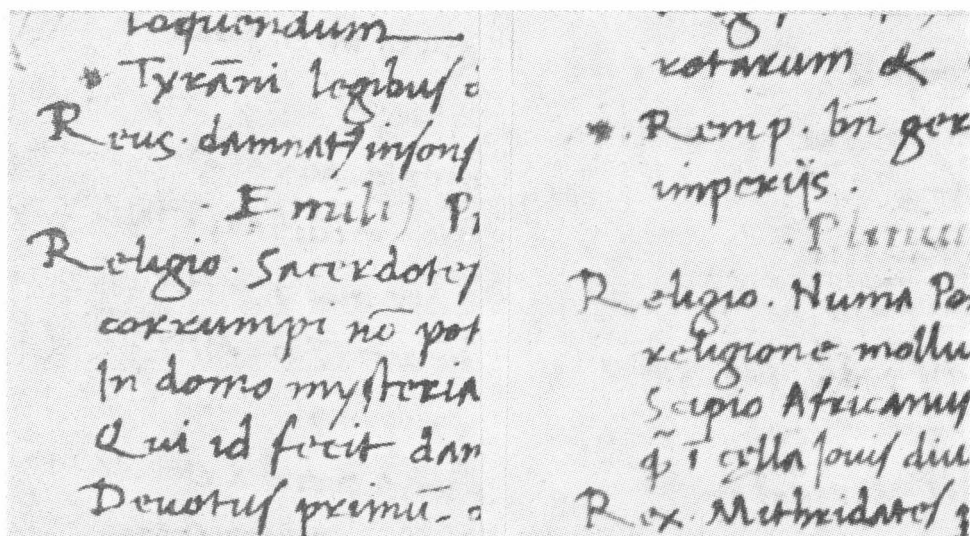

Nakon razgledavanja *conspectus generalisa* čitavog rukopisa, pridržavajući se ustaljenih kriminalističko-grafoloških metoda, tražio sam identične riječi i tako sam u kodeksu *Multa et varia* nakon duljeg traganja i lutanja naišao na riječ *Religio*, na listu 2^r: koja mi se već po svojim obli-

cima, a isto tako i po sitnim detaljima, s grafološkog aspekta činila produktom iste ruke, kao i ta ista riječ što sam je imao uza se u fotokopiji iz knjige *De Lyra Glossae in universa Biblia* (tom I, list Y 10^r), koja se čuva u biblioteci Franjevačkog samostana u Poljudu, u Splitu:

Kad sam ubrzo potom u odjeljku slova R pronašao na listu 465^r tu istu riječ *Religio* ponovljenu u nekoliko replika i mnogo bolje sačuvanu a potom na još nekoliko mjesta, postalo mi je jasno da je pronađen ključ za rješavanje postavljenog problema; da ta podudarnost¹³⁾ koja je evi-

dentna i iole upućenijem laiku ne može biti tek puka slučajnost, a skriptor ta dva rukopisa da ne može biti nitko drugi nego baš Marko Marulić.

Bilo mi je jasno da je pronađena — bar *en miniature* — ona fabulozna *Arhimedova točka*. Bilo mi je jasno da se nalazim — naglašavam još jedanput: *en miniature* — u poziciji Francoisa Champolliona, koji je poslije dvadesetogodišnjeg traganja 14. rujna 1822. ključ rješenja egipat-

skih hijeroglifa našao pročitavši pravilno kraljevska imena *Ramzes* i *Tut-mozis*.¹⁴⁾

Sve to, dakako, u ovom slučaju — *Si licet exemplis in parvis grandibus uti*¹⁵⁾ — nije bilo ni tako dramatično, ni tako dramatzirano, i kako sam taj rezultat i očekivao, ostao sam prividno sasvim hladan, dakako pun zadovoljstava što mi je sve to uspelo tako brzo i tako jednostavno, ali mi je odmah bilo jasno da je pronađen ključ pomoću kojeg ćemo moći početi rješavati čitav taj problem, i sad se nametao zadatak da s jedne strane budem dovoljno oprezan da se ne zaletim predaleko, a s druge da sve to isto tako maksimalno iskoristim za stvaranje daljih relevantnih zaključaka.

U metodologiji procesa takvih ekspertiza pridržavao sam se mišljenja jednog od naših najautoritativnijih kriminologa Tomislava Markovića, koji je u udžbeniku za svoje studente na zagrebačkom *Pravnom fakultetu* napisao: »Većina kriminalista, ne samo većina vještaka za rukopise, slaže se u tome da vještačenje rukopisa spada među najteže probleme kriminalistike. I laik može utvrditi da su dva rukopisa slična (spac. ZK), no da se radi o rukopisu određene osobe, može utvrditi samo vještak (spac. ZK). Nije stvar istražitelja nego vještaka za rukopise da utvrdi skriptora nekog dokumenta. Od vještaka za rukopise traži se veliko stručno znanje, dugotrajno iskustvo i sposobnost za otkrivanje i neznatne razlike u oblicima. Osnovno obilježje napretka u vještačenjima rukopisa nije samo u usavršavanju metoda ispitivanja samog rukopisa, nego i činjenici da je napredak tehnike i pojedinih znanstvenih oblasti omogućio da se vrše ispitivanja materijalnih elemenata dokumenta; drugim riječima da se vrši kompleksno ispitivanje spornog dokumenta.«¹⁶⁾

Pridržavajući se tog mišljenja, u želji da kao kriminalistički amater ne lutam po toj oblasti, nastojao sam sebi osigurati suradnju nekog autoritativnog stručnjaka, eksperta za rukopise, što mi je i uspelo.

Sad kad bar u osnovnim crtama znamo historijat čitavog tog pitanja i kad znamo kako smo došli do ključa koji nam omogućava sasvim novi, pouzdani pristup čitavom tom problemu, možemo prijeći na opis rukopisa svakog pojedinog manuskripta koji se pripisivao Marku Maruliću kao njegov autograf te na njihovu grafološku analizu.

1) *Multa et varia* — Taj rukopisni kodeks izdužena oblika¹⁷⁾ na koji je Ferdo Šišić svratio pažnju naših povjesničara književnosti i filozofa još prije pola stoljeća sigurno nije bio baš u najboljem stanju — što Šišić nije spomenuo — jer je u najnovije vrijeme zaista perfektno restauriran, kako čitamo u žigu na kraju knjige: »Labor. restauro R. Millo, 1973«. Pojedini listovi su laminirani i dopunjeni papirnom masom, tako da sada čine kompletne listove. Čitav kodeks je preuvezan u čvrste kartonske korice presvučene pergamentom.

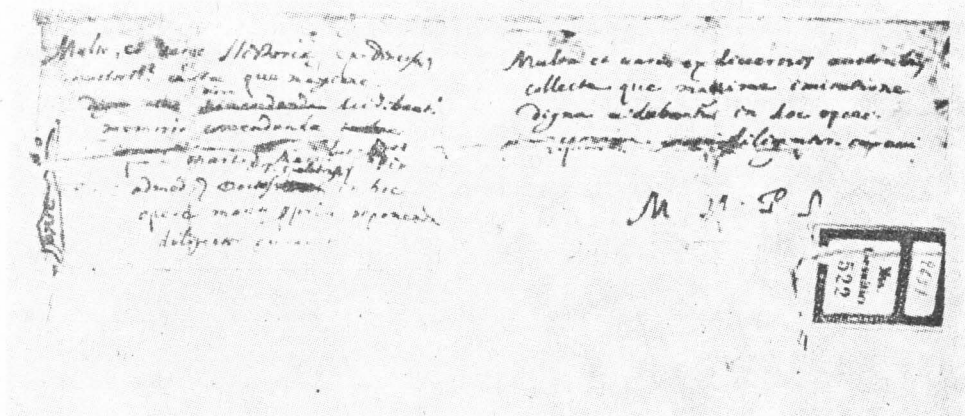
Naslov koji je prema Šišiću bio »na naslovnom listu«, što potvrđuje i stara kartica: »attaccata sul primo cartone« (vidi reprodukciju na slijedećoj stranici) danas se nalazi na kraju kodeksa. Danas se više ne može točno

ustanoviti gdje je taj naslov bio smješten, ali na fotokopiji što ju je objavio Josip Badalić¹⁸⁾ vidi se da su bile dvije bilješke koje su vršile funkciju naslova, obje ispisane na posebnim ceduljicama, što su bile prilijepljene (najvjerojatnije) na prvom listu. Tu se susrećemo sa zagonetkom u koju će danas biti teško prodrijeti. Naime, kao što ćemo kasnije saznati, u tom kodeksu očito manjka nekoliko prvih listova i zbog toga bih ja bio sklon povjerovati da su te dvije ceduljice zapravo ostaci tih prvih — za nas izgubljenih — listova; da su se ti listovi bili uslijed upotrebe odvojili od svoje matice (ispali iz hrpta), virili iz knjige i s vremenom se toliko iskrzali, ishabali, otrcali, da je netko u vremenima o kojima se danas ne bi moglo reći ništa plauzibilno, smatrao da ih treba odbaciti, ali je prije toga ili s dva lista odsjekao tekst što se na njima nalazio ili ispisao naslove na dvije ceduljice i prilijepio ih na prvi, vjerojatno baš u tu svrhu dodani list. Danas se taj list u tom kodeksu više ne nalazi, ali nam se njegov izgled sačuvao u spomenutoj Badalićevoj fotokopiji¹⁹⁾ (vidi reprodukciju na str. 467^a).

Prva gornja cedulja prema Šišićevom čitanju glasi: »*Multa et varia ex diuersis suctoribus / collecta que maxime imitatione / digna videbantur in hoc opere / reponenda . . . (razderano) diligenter curavi / M(arcus) Ma(arulus) P(atricius) S(palatensis).*«²⁰⁾

Ono mjesto koje je Šišić u tekstu označio sa »reponenda« i »razderano«, Badalić je konjektirao sa »manu propria«.

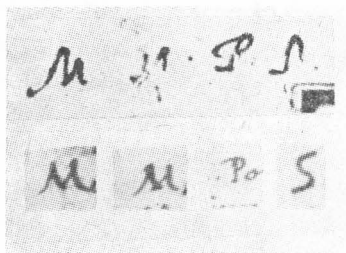
Drugi donji zapis, kojega čitanje do sada nije bilo objavljeno, koliko se može pročitati, glasi: »*Multa et varia Historie ex diuersis / auctoribus*

Prva stranica kodeksa *Multa et varia*, koji se čuva u Rimu u *Biblioteca nazionale centrale*, a koji je detaljnom grafoškom analizom identificiran kao Marulićev autograf. Ove dvije ceduljice koje su bile nalijepljene na prvom listu u kodeksu, pri restauriranju god . 1973. zagubljene su, ali je srećom u samoj biblioteci prije toga bio snimljen čitav kodeks na mikrofilm. Snimku te stranice objavio je Josip Badalić u okviru predgovora svom izdanju Marulićeva epa *Davidias*, godine 1954.

collecte que maxime / digna... (desetak slova nepročitano) videbant(ur) / memorie comendanda (pet slova prekríženo, nepročitano) / (veći dio teksta nepročitan) Marcus Marulus Patritius spatatensis (nepročitano) / / admod(um) (?) co... (nepročitano) in hoc / opere manu propria repone-
nere / diligenter curavit.«²¹)

Koliko se zbog znatne oštećenosti teksta na oba ta zapisa moglo ustanoviti, njih nije pisala ista ruka, niti je to ona ruka koja je pisala sam kodeks. Rukopis tih zapisa znatno je manje ispisan nego rukopis skriptora samog kodeksa, što upada u oči već na prvi pogled, osobito ako obratimo pažnju na kraticu na kraju gornje ceduljice — »M. M. P. S.« — koja je, svakako još ubrzo poslije Marulićeve smrti, razriješena kao njegovi inicijali: M(arco) M(arulo) P(atritius) S(palatensis). Potezi kojima su pisana ta slova, a koji su se tu najbolje sačuvali, nesigurni su, neskladni i neestet-ski i s grafološkog aspekta bitno su nepodudarni s onima kod istih slova u samom kodeksu. To upada u oči već *a prima vista* ako se usporede ta četiri slova s te ceduljice s istim slovima iz kodeksa.

Dok u prvom redu imamo slova s gornje ceduljice, u donjem imamo slova iz samog kodeksa, i to sa str. 281^v, 5^v i 2^v.

Pored toga upada u oči da je tekst s te dvije ceduljice — osim toga što je i nevješiji — i znatno kurzivniji od teksta u samom kodeksu, iako se mora očekivati da se naslov knjige, bilo da se radi o posebnoj naslovnoj stranici ili o naslovu ispisanom na početku prve stranice (incipit), uvijek ispisuje krupnijim kaligrafski oblikovanim slovima, kao što je to recimo u rukopisu Marulićeve *Davidias*, ili crvenom bojom, kao što je to u zagrebačkom kodeksu Marulićeva djela *Od naslidovanja Isukarstova*.

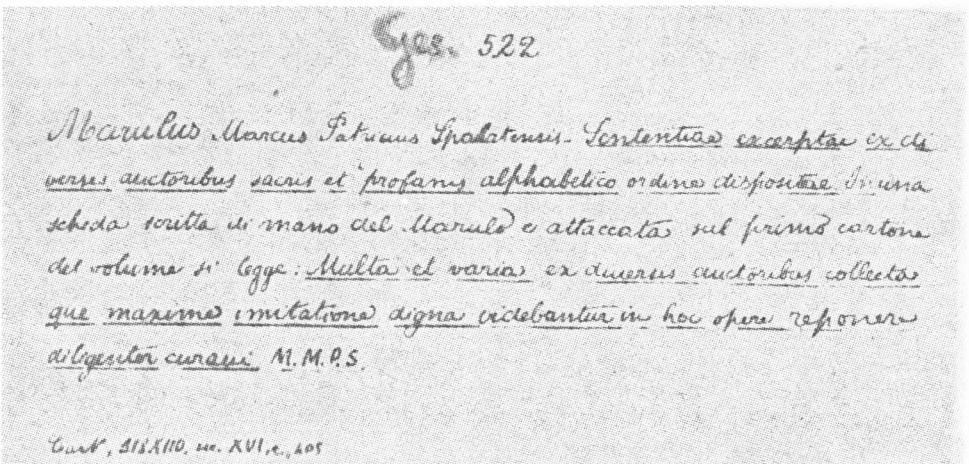
Za tekst gornje ceduljice koji je očito stariji od donjega može se zaključiti već prema *conspectus generalisu* da je pisan negdje oko polovice XVI stoljeća, recimo dvadeset do pedeset godina nakon Marulićeve smrti (ukoliko ne i ranije), a za drugi da ga je pisala, vjerojatno još potkraj tog istog stoljeća, neka druga ruka, ruka čovjeka koji je smatrao da taj tekst treba dopuniti podacima što su se još zadržali u sjećanju, bilo njegovom vlastitom, bilo nekoga kome je on vjerovao i čije je znanje želio sačuvati za budućnost. Najveća povjesna vrijednost te ceduljice, tog zapisa, jest u prvom redu u činjenici što je taj davni nepoznati nam skriptor dopunio

završnu kraticu M. M. P. S. punim imenom Marka Marulića i njegovom titulaturom.

Drugim riječima, na ovom mjestu se sama po sebi nameće misao da je netko, recimo nekoliko decenija poslije Marulićeve smrti, sređujući samostansku knjižnicu, nezadovoljan oskudnim podacima iz prve ceduljice, koja je sudeći po stilizaciji u prvom licu (»marljivo sam se trudio sabrati«), prepisao i dopunio naslov što ga je napisao sam Marulić, a koji se u međuvremenu izgubio. Tada je taj naslov bio vjerojatno na posebnom listu, kao što i u kodeksu *Davidias* u Biblioteci u Torinu prije ovdje reproducirane prve stranice i posvete kardinalu Grimaniju koja joj prethodi imamo poseban list na kojem piše u gornjem vrhu samo »M. Marulo Davidias«. U svakom slučaju podaci s tih dviju ceduljica pokazali su se ne samo kao dragocjene indikacije na putu razjašnjenja čitavog problema koji nas ovdje primarno interesira — problema identifikacije Marulićeva autografa — nego i kao točni.

Međutim, prije nego što nastavim potrebno je da primijetim još slijedeće. Ako dobro proučimo foto-snimku gornje ceduljice i pokušamo prema zaostacima pojedinih slova pratiti njihove forme, morat ćemo doći do zaključka da na mjestu što ga je konjektirao Badalić nije moglo stajati *manu propria* jer se dijelovi slova što se još mogu razabrati ne poklapaju sa slovima te dvije riječi ako ih tu situiramo. Tu je očito morala stajati riječ *reponenda*, a pored toga tu ostaje još jedan prostor za četiri-pet slova, koji je ostao nekonjektiran. Ipak u zapisu na donjoj ceduljici imamo i riječi *manu propria* i ime samog Marka Marulića.

U kartoteci koja potječe — izgleda — iz samostana u kojemu se taj kodeks ranije nalazio (u *Biblioteci nazionale centrale* u Rimu), nalazi se slijedeća kartica:

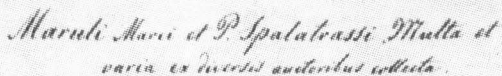

što se čita ovako:

»Ges. 522 / Marulus Marcus Patritius Spalatensis — Sententiae ex di= / versis auctoribus sacris et profanis alphabetico ordine dispositae. In una / scheda scritta di mano del Marulo e attaccata sul primo cartone / / deh volume si legge: Multa et varia ex diversis auctoribus collecta / que maxime imitatione digna videbantur in hoc opere reponere / diligenter curavi M.M.P.S. / Carth. 918 × 110, sec. XVI. c. 405.«²²⁾

Dakle, tu imamo jasno navedeno da je na onom mjestu što ga je Badalić konjektirao sa »manu propria« stajalo »reponere«, što se — još jednom naglašavam — može razabrati i po tragovima slova koja su zaostala. Ali, time još nije riješeno pitanje onih četiriju ili pet slovnih mjesta što ih je i Badalić ostavio nekonjektirana, kao i dvaju-triju slovnih mjesta ispred riječi *reponere*.

Pored tih dragocjenih ceduljica, koje su nažalost veoma oštećene, danas se na prvom, naslovnom listu tog kodeksa nalazi ova cedulja

*Codex chartac. in fol. oblongo Ms. sacc.
Constat foliis scriptis 405.*

što se čita: »Maruli Marci et P. Spalatrassi Multa et / varia ex diversis auctoribus collecta. / Codex chartac. in fol. oblongo Ms. sacc / Constat foliis scriptis 405.«²³⁾

Ako bolje pogledamo tu ceduljicu, vidjet ćemo da ona već na prvi pogled odaje ruku skriptora iz polovine prošlog stoljeća; recimo nekog kanceliste koji je volio ukrašavati svoje pismo, što se smatra svojstveno osobama minornih intelektualnih sposobnosti. Vjerojatno da tu treba tražiti i razjašnjenje slučaja koji mi je zadao mnogo muke jer me zaveo na krivi put, to jest što je od Marulićevih inicijala M.M.P.S., kreirao dva subjekta: Maruli Marci i P. Spalatrassi; što je ne samo dodao veznik *et*, nego i izmislio nekog *Spalatrassija*, o kojem mi nije uspjelo pronaći nikakvih podataka. Na koncu sam došao do zaključka da taj »podatak« koji stoji danas na čelu tog kodeksa treba kao evidentnu pogrešku nekog bibliotekarskog činovnika vjerojatno iz druge polovine prošlog stoljeća jednostavno odbaciti i s njom ne gubiti vrijeme.²⁴⁾ Ta ceduljica ne bi zasluživala ni toliko pažnje koliko joj je ovdje posvećeno da danas ne stoji na čelu tog kodeksa, pa postoji opasnost da zavede i druge, buduće istraživače kojima će doći u ruke.

Onome što je o tom kodeksu već naveo Šišić trebalo bi dodati još nekoliko novih podataka. Prije svega kodeks ne sadrži 405 listova,²⁵⁾ kako je to pogrešno navedeno na odgovarajućoj kartici biblioteke u kojoj se

sada čuva i u upravo spomenutom zapisu na prvoj stranici, nego 453 lista (ili 906 stranica), od kojih su neki kao npr. 48—49, 154—157, 170—175, 208—211 itd. ostali neispisani ili ispisani samo djelomično, kao što je to slučaj recimo s listovima 47 i 152.

Na početku kodeksa nalazi se predmetni registar pojmova koji su obrađeni u njemu, ali kako on počinje slovom *R*, preciznije riječju *Religio*, a kako tim slovom počinje redovno posljednja četvrtina nekog leksikografičanog djela,²⁶⁾ to možemo mirne duše reći da su u tom kodeksu za pojmove od slova *A* do slova *P* morala biti ispisana još barem tri takva stupca, što znači još dva lista koja danas manjkaju. Na prvoj, naslovnoj stranici je vjerojatno bio naslov od kojeg je po svemu sudeći preostatak ona prva ceduljica s naslovom *Multa et varia* i Marulićevim inicijalima, a na drugoj, trećoj i četvrtoj strani su bili poredani pojmovi od slova *A* do slova *P*.

Na tom istom listu verso (2^v) nalazi se popis ekscerpiranih autora, koji je, iako za proučavanje Marulićeva djela naročito važan, do danas ostao neiskorišćen. Tu, naime, imamo neusporedivo sigurniji podatak o njegovoj literaturi, osobito onoj što ju je dublje studirao, a ne samo prelistavao, nego što je popis njegove biblioteke, jer je jasno da čovjek ne mora svaku knjigu što je ima u svojoj knjižnici i pročitati, a još manje proučiti, kao što je jasno da svaki čovjek koji se ozbiljnije bavi nekim književnim ili znanstvenim radom, pročita i veoma mnogo knjiga koje sam nema u svojoj knjižnici, nego ih posuđuje.²⁷⁾

Na listu 3^r počinje redanje pojmova od slova *A* dalje, ali izgleda da i tu mora manjkati jedan ili nekoliko listova jer prvi pojam ne počinje verzalnim slovom *A*, kao što počinju svi ostali, što vjerojatno neće biti tek puki slučaj.

Svako slovo počinje na desnoj strani (recto), a pojedina slova zauzimaju ove listove (folije):

A	1— 31	G	158—169	O	298—313
B	32— 47	H	(lakuna)	P	316—371
C	50— 77	I	176—207	R	373—386
D	78—110	L	212—234	S	391—416
E	114—125	M	240—283	T	419—427
F	132—152	N	288—293	U	429—442

Na kraju kodeksa kao neki apendiks, dodano je *Martiri Christi* str. 443—449, a listovi od 445, do 449. su znatno manji, što govori u prilog pretpostavci da su dodani naknadno, pri uvezivanju, možda i kao već ispisani.

Čitav kodeks je podijeljen — očito prije ispisivanja na devetnaest nejednakih dijelova, prema slovima latinske abecede; bez *J* (za koji se upotrebljavao *I*), *K* (za koji se upotrebljavao *C*) i *V* (za koji se upotrebljavao *U*), a suvišno bi bilo reći i bez naših današnjih slova *Č*, *Ć*, *Z*, *Š*,

Nj i Lj, u koje je upisivan tekst. Kod nekih slova je raspoloživi prostor do kraja iscrpen, a kod drugih je ostalo po nekoliko stranica prazno — npr. kod slova A, str. 31^v, kod slova B 47^v—49^r; kod slova C 77^v; kod slova E 126^r—131^v... itd. — što se uostalom može razabrati i iz gornje tabele.

Na mjestu gdje bi se trebalo nalaziti slovo H danas je lakuna (od lista 170—175); taj dio je očito bio istrgnut ili je zbog ranijeg slabog uveza sam ispao.

Folijacija je izvedena u novije vrijeme, olovkom u gornjem desnom uglu, na strani verso, a staroj numeraciji se ne vide tragovi, pa ostaje zagonetno kako se autor tog kodeksa njime služio; zagonetno bar prema našim današnjim pojmovima i uzansama. Možda je ta folijacija bila izvedena nekom tintom ili kakvim drugim sredstvom za pisanje, kojoj se uslijed kemijskih promjena kroz proteklih gotovo pet stoljeća izgubio trag, u što bi bez preciznijih ispitivanja bilo teško povjerovati. Možda bi se tome i moglo ući u trag specijalnim istraživanjima, ali kako mi se čini da rezultati ne bi mogli biti proporcionalni uloženom trudu i trošku, to ih nisam ni poduzimao.

Čitav kodeks je pisan gušćim perom, tamnosmeđom galusnom tintom, koja je na nekim mjestima dosta izbljedadjela, a istaknuta mjesta su pisana crvenom tintom, mahom također izbljedadjelom.

Na dosta mjesta u kodeksu nalazi se karakterističan znak, pisan u tri poteza (grame), koji podsjeća (iako je to pomalo šokantno reći) na šematski crtež vješala, a o kojem bi se teško moglo govoriti iscrpnije s grafološkog gledišta. Kao slikani on nema pojedinih karakterističnih elemenata za takvu analizu, ali izgleda da je bio u neku ruku Marulićev specifikum, jer ga nalazimo i u nekim drugim njegovim rukopisima za koje se može utvrditi da su njegovi autografi. Taj znak vidi na početku slijedećeg primjera.

Po svom sadržaju taj kodeks nije »zbornik citata iz raznih pisaca«, još manje »članaka«, kako je to napisao Šišić, niti su to »bogatiznaci iz različitih antiknih pisaca«, kako to misli Josip Badalić²⁸), nego su to svojevrsni osnovni stvarni kodeksi, neke veoma škrte konkordacije, sastojće se samo od dvije tri ili po nekoliko riječi, koje same po sebi ne izriču neku misao, nego samo upućuju da se takva i takva misao, ili takvi i takvi podaci, nalaze tu i tu, kao što se to vidi npr. iz ovog primjera sa lista 2^r (gdje ujedno vidimo i onaj karakteristični Marulićev znak o kojem sam govorio desetak redaka više):

Ada(m) uixit anos 930. Set. 912. Ca(ynam) 910. Ma(hallehel) 895; Iaret 962. Enoch 365. Mathesal 969. Lamech 777. ges. Hocsuita CXX, gen. VI Leui 137, Crath. 133. Am ra 137. Exodi VI.

Tu se dakle, govori o dobi što su je doživjele pojedine biblijske osobe, potomci Adamovi, o kojima je inače govor u *Bibliji*, u *Knjizi postanka*, u glavi V, redovi 3—32: o Adamu, Šetu, Kenanu, Mahalelu, Jere-

Adā. iuxta. 930. 5a
 912. Cayna. 910. Mal
 • Lohel. 895. Juxta. 962
 Enoch. 365. Mal
 969. Lamech. 777. 8a
 Huf. iuxta. CXX. 917. VI.
 1. Levi. 137. CXX. 137. VI.
 2a. 137. Ex. VI.

du, Henoku, Metušalahu, Lamehu; godine smrti tih ljudi u *Bibliji* nisu izričito navedene, nego ih je prema podacima koji su dani, izračunao sam Marulić.

Sam Marulić je na listu 11^r taj svoj rad nazvao *Repertorium*, a to znači priručni popis, pregledni spisak, podsjetnik, registar« (B. Klaić), odnosno »spisak udešen za zgodno i brzo snalaženje i obavještanje« (M. Vujaklija). U svojoj *Oporuci*, na kraju popisa historijskih djela, on to djelo naziva *Repertorium historicum per alphabetum*.

Sjetimo se i na ovom mjestu još jednom već citiranog Šišićevog mišljenja da to djelo ne bi imalo smisla objaviti, makar i bilo Marulićevo.

Pošto sam se upoznao s tim kodeksom i nakon dosta dugog traganja zaključio da riječ *Religio* mora potjecati od iste ruke od koje potječe ta ista riječ u marginalijama dviju knjiga u Splitu za koje se zaključuje da potječu iz Marulićeve lične knjižnice, pronašao sam da isto tako moraju potjecati od iste ruke i riječ *Resurrectio* u tom kodeksu i ta ista riječ u

Resurrectio.

marginaliji u knjizi Hieronymus S.: *Epistolae*, I. list C^v u Dominikan-
skom samostanu u Splitu:

Resurrectio.

dalje riječ *Vigilie* u rimskom kodeksu

ta ista riječ u marginaliji u knjizi Hieronymus: *Epistolae*, II, list 219^r, u Dominikanskom samostanu u Splitu

i ta ista riječ u marginaliji u tom istom djelu, vol. I, list LXIV, u istom samostanu;

riječ *Vindicta* u rimskom kodeksu

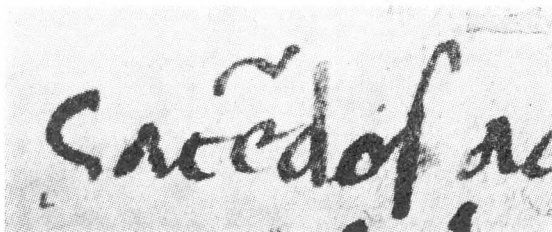
s tom istom riječi, u marginaliji knjige *De Lyre Glossae in universa Biblia*, tom I, list ²⁾, u *Franjevačkom samostanu* u Poljudu u Splitu. Pri tome je potrebno naglasiti da je prvo slovo — verzalno V — očito naknadno napisano, najvjerojatnije i drugom rukom, možda zbog toga što je bilo slabo vidljivo (možda je zatajilo pero) jer je ono očito pisano iz nekog drugog položaja koji nije bio identičan s položajem skriptorovih ruku pri pisanju ostalih slova te riječi.

riječ *Sacerdos*, u tom rimskom kodeksu

s tom istom riječju u marginaliji u knjizi Hieronymus: *Epistolae*, vol. II, list 264⁴) (Dominikanci, Split):

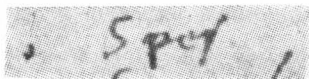
u istom djelu, vol. I, list XLVI (Dominikanci, Split):

Sacerdos.

kao i u marginaliji djela De Lyra: *Glossae*, III, list. PP⁵ (Franjevci, Split):

Sacerdos.

riječ *Spes* u tom rimskom kodeksu

s tom istom riječi u marginaliji u knjizi Hieronymus: *Epistolae*, II, list. 265^r (Dominikanci, Split);

riječ *Somnus*, u tom rimskom kodeksu

s tom istom riječju u marginaliji u knjizi *De Lyra: Glossae . . .*, I, list S, 10^r (Franjevci, Split)

itd . . . itd . . . itd . . .

Kad sam sve to ustanovio, postalo mi je jasno da sam na pravom putu jer se iz činjenice što su pojedine riječi ispisane istim rukopisom u tom kodeksu u Rimu i u tim marginalijama u knjigama kod splitskih dominikanca i franjevacu ne mogu stvoriti nikakvi bar preliminarni zaključci nego da ih je pisala jedna ruka, konkretno da je skriptor i jednog i drugog rukopisa (i tog kodeksa i tih marginalija) bio baš Marko Marulić. Tako smo došli do potvrde da je oznaka njega kao autora tog rimskog kodeksa točna, a isto tako i da zapisi u splitskim relevantnim knjigama potječu od njegove ruke, da sve te tvrdnje nisu puka nefundirana svjedočenja nepouzdanih svjedoka.

Međutim, iako mi je sve to bilo jasno još u Rimu, isto tako mi je bilo jasno da ću sve te svoje zaključke moći publicirati samo onda ako ih potvrdi i neki autoritativni grafolog.

Znao sam, naime, da je još prije više od tri stoljeća — još godine 1666 — Francuz Raveneau u svojoj *Raspravi o krivotvorenim spisima*

apodiktički ustvrdio, što se sve do danas u kriminološkoj i grafološkoj literaturi redovno citira kao jedan od kanona od kojeg se ne smije odstupiti niti za milimetar: »Ne smijemo se osloniti potpuno na oblike slova, da bismo utvrdili...«. Znao sam i to da se danas s grafološkog gledišta može smatrati da je neki posao obavljen *lege artis* samo onda ako se pored oblika slova pristupi ispitivanju još dvadesetak drugih karakteristika nekog rukopisa, kao što su dimenzije, pravac, pritisak, ritam, kontinuiranost, poredak i stupanj ispisanosti, kalibar, nagib, razmaci, način vezivanja, margine i sklonost ili nesklonost ukrašavanju. Tek ako se te opće karakteristike pokazuju podudarnost, može se pristupiti drugim, detaljnijim analizama i usporedbama dvaju danih rukopisa.

Ali, kad je te moje zaključke usporedio i proučio moj grafološki konsultant Željko Sabol, on ih je potvrdio, i tako smo dobili predložak rukopisa za koji možemo mirne savjesti i s punom znanstvenom odgovornošću ustvrditi da su autografi Marka Marulića. Štoviše, on mi je odmah skrenuo pažnju na činjenicu da je s grafološkog gledišta — što je svakako bio samo puki slučaj — izabrana riječ *Religio* osobito značajna, kako zbog svojih općih karakteristika (povećani razmak između slova *R* i *e*, ritam pritiska, oblik slova *e* i *dr.*) tako i zbog svojih specifičnih osobina koje se očituju u oblikovanju slova *R*, *g*, *i* i *o*.

Dakle, ponovimo još jednom: rukopisni kodeks *Multa et varia* koji se nalazi u rimskoj *Biblioteca nazionale centrale* jest grafološki dokazano autograf Marka Marulića. I on nam kao takav može poslužiti kao solidna osnova za dalja istraživanja autentičnosti ostalih rukopisa koji se pripisuju njegovoj ruci; za njega, kao što kažu kriminolozi i grafolozi, možemo mirne duše reći da predstavlja *neporni rukopis*, pa ga stoga moramo prije nastavka istraživanja definirati.

Rukopis Marka Marulića u odnosu prema školskim kodificiranim oblicima i proporcijama, veoma je ispisan, samosvojan, i sitan, štoviše i izrazito sitan, što je redovno karakteristika rukopisa ličnosti s bogatim misaonim životom. Na taj način takvi skriptori i podsvjesno štede papir i ekonomiziraju svojim potezima, da bi tako nekom određenom dužinom linije kreirali što više slova i tako za što kraće vrijeme zabilježili što više misli; da bi misli koje im naviru što obuhvatnije uhvatili i fiksirali na papiru.

Makar se radi o rukopisu za vlastite potrebe, za bilješke, o knjiškom kurzivu, dakle brzopisu, rukopis je veoma uredan, ne radi urednosti kao takve, nego radi bolje i racionalnije organizacije posla i preglednosti, a po svojoj fakturi već na prvi pogled odaje čovjeka koji veoma lagano i brzo piše, čiji je rukopis kako se to i popularno kaže, veoma ispisan i ujednačen.

Svojim općim izgledom — *cospectus generalisom* — Marulićev rukopis pokazuje čovjeka koji posjeduje i dobro razvijen estetski osjećaj, čiji rukopis posjeduje likovno umjetničke kvalitete: osjećaj za grafički raspored, preglednost i disciplinu — u svakom pogledu sigurnu ruku — i za

njega se nameće dojam da potječe od osobe s izrazitom slikarskom senzibilnošću, a iz drugih izvora znademo da je Marulić bio baš takav. Inače, rukopis nema nikakvih suvišnih ukrasa, ni suvišnih poteza, koji su uvijek znak inferiornosti duha i koji samo otežavaju čitljivost slova, a koje često susrećemo u onim vremenima, nego je izrazito racionalan, a to će reći ekonomičan i sav u službi elementarne karakterističnosti, što će reći čitljivosti i komunikativnosti.

Ostale karakteristike Marulićeva rukopisa, prema normama koje propisuju suvremena grafološka teorija i praksa, jesu: brzina pisanja, tempo, ritam, i sigurnost poteza su maksimalno harmonični; kretanje pera po papiru u okviru jedne riječi zbog brzine i lakoće pisanja teče neprekinuto; potezi su laki pritisak uslijed kojeg dolazi do raširivanja zasječenog vrha pera koje tako za sobom ostavlja deblju crtu, a kad pritisak popusti, tanju, a koji se kod tadašnjih gušćih pera, kao i kod današnjih nalivpera, ne može redovno detaljnije odrediti, kod Marulića odaje dobro izražen ritam (tanke uzlazne i debele silazne linije). Završni i početni potezi su redovno energični i naglo prekinuti, što znači da je Marulić počinjao pisati u trenutku kad je pero spustio na papir, a prekidao pisanje kad ga je podigao; da nije započinjao ili završavao riječ dok se pero približavalo ili udaljavalo od papira, dok je još nezatno lebdjelo u zraku, što je s grafološkog gledišta jedan od najbitnijih elemenata identifikacije nekog skriptora. Pravac pisanja je strogo vodoravan, bez uzlaznih ili silaznih tendencija. Nagib slova je izrazito okomit, što je jedna od bitnih karakteristika njegova rukopisa, dok se kao normalna kosina smatra 30° nagnuto u desno. Raspored teksta je veoma ujednačen ako gledamo stranicu po stranicu kao individualnu cjelinu, ali ako se međusobno uspoređuju, dolazimo do značajnih varijabilnosti. Tako npr. na listu 3^v imamo 71 redak, a na susjednom 4^r 52 retka. Linija pisanja u okomitom smjeru, na počecima redaka, tako je ravna da se dobija dojam kao da je određuje neka povučena linija, a redove isto tako, iako nema nikakvih tragova olovne pisaljke. Razmaci na rubovima papira desno i lijevo su strogo ujednačeni, a razmaci između riječi su strogo ravnomjerni, uži od prosječne širine slova. Isto tako su uvijek jednaki i razmaci između pojedinih redova, ali u broju redaka variraju od stranice do stranice, što s obzirom na sve ostalo dosta iznenađuje. U vezi s tim na stranicama na kojima ima više teksta slova su manja, a na onima na kojima ima manje teksta slova su veća.

Za povezanost slova u riječima može se reći da je prvo slovo uvijek veoma izrazito, odvojeno od narednog u početnoj riječi u rečenici, dok su ostala slova u riječima uvijek čvrsto međusobno povezana, pisana u jednom potezu, što znači da su pisana bez podizanja pera s papira. Dija-kritički znakovi, osobito točka na *i*, uvijek su okomito iznad osnove samog slova nisu pisana u svojim uobičajenim oblicima tzv. *pisanih slova*, cirani; nikakvih hotimičnih i isforsiranih uljepšavanja u rukopisu ne susrećemo, a ekscentričnosti nema. Način formiranja slova *m* i *n* je arkadni sistem, početak kružnih dijelova slova *o*, *a*, *c* i *b* se nalazi u gornjem dijelu slova, a zatvaranje tih kružnih dijelova je nevezano.

Druga karakteristika Marulićeva rukopisa je da verzalna početna slova nisu pisana u svojim uobičajenim oblicima tzv. *pisanih slova*, nego tiskanih (iako je tiskarstvo tada bilo još u povojima i imitiralo rukopise), bolje bi bilo reći u oblicima klasične rimske kapitale, s dobro izraženim karakteristikama, što se očituju u temeljnim *gramama*,²⁹) koje su dobro izražene i kao takve izvedene jačim, odnosno slabijim pritiskom pera. Pored toga, zahvaljujući činjenici što su ta slova u stvari crtana a ne pisana ona nisu vezana s tekstom, sa slijedećim slovom u prvoj riječi u rečenici, a to je nešto što se i inače ne baš tako rijetko susreće u tadašnjim rukopisima. Takav način pisanja doprinosi ne samo estetskim vrijednostima rukopisa nego određuje i njegovu izrazitu specifičnost te omogućava lakše i brže snalaženje u tekstu kao što je na primjer ovaj, koji se zapravo ne čita, nego se u njemu traži po neki pojam, neka natuknica, kao što ih mi danas tražimo recimo u našim rječnicima ili leksikonima.

Kao osobito vrijedne individualne karakteristike Marulićeva rukopisa koje nam pružaju mogućnost za temeljitiju analizu i identifikaciju treba istaći načine oblikovanja slova *t, r, g, h, e, f, i T*, a od brojaka 4, 5 i 7. Od karakterističnih ligatura, tj. međusobnih povezivanja dvaju slova, padaju u oči ligature *ti, ro, ri, fa* i neke druge.

Zaključno se može konstatirati da je ovaj rukopis za koji smo došli do uvjerenja da se i po najstrožim znanstvenim kriterijima atribuiranja mora pripisati ruci Marka Marulića, po svojim bitnim grafološkim karakteristikama vrlo osebujan, a u odnosu na komparaciju s ostalim rukopisima koji dolaze u obzir kao Marulićevi autografi on predstavlja predložak *nespornog rukopisa* prvog reda, tako da ćemo zaključke do kojih ćemo doći moći smatrati dokazanima s maksimalnom sigurnošću, kakva se danas traži od grafoloških stručnjaka u sudskoj praksi.

Sad kad smo se dosta iscrpno upoznali ne samo s bitnim nego i sveukupnim karakteristikama Marulićeva rukopisa, možemo prijeći na uspoređivanje ostalih rukopisa koji se pripisuju Marulićevoj ruci. No prije toga moramo saznati koji su osnovni metodološki principi tog posla — uspoređivanja — što ih se danas moraju pridržavati eksperti za grafologiju. Željko Sabol, moj konsultant za grafološke probleme, u svom prilogu *Vještačenje rukopisa i tekstova pisanih pišaćim strojevima*, u knjizi, zapravo sveučilišnom udžbeniku Vlade Vodinića *Kriminalistika* (drugo izdanje, str. 268, Beograd, 1972), daje o tome slijedeće upute: »Analizom i međusobnim uspoređivanjem spornog i nespornog rukopisa konstatira se niz podudarnosti i razlika. Podudarnosti imaju relativan značaj. Naime, kako je rukopis produkt neponovljivog, živog pokreta — dva prirodno nastala rukopisa nikada ne mogu biti potpuno istovjetna, čak i ako su pisana u istom vremenskom razdoblju. (...) Dakle, pod pojmom podudarnosti podrazumijevamo tek visok stupanj sličnosti. Razlika je nedostatak sličnosti dva uspoređena rukopisa. Vještak je dužan da brižno i savjesno ocjeni kompletan rezultat ispitivanja, te da na temelju tog ispitivanja donese odgovarajuće mišljenje. Upravo u tom

postupku vrednovanja pojedinih karakteristika naročito dolazi do izražaja iskustvo eksperta. Ako se uz postojanje podudarnosti nađe i postojanje neke razlike, koja se ne može objasniti na zadovoljavajući način — radi se o neidentičnosti. Dati prevagu podudarnostima samo zato što su brojnije, predstavljalo bi opasan formalizam. Stoga treba istaći da se pri proučavanju i upoređivanju rukopisa karakteristike nikad ne broje, već se ocjenjuju po vrijednosti i za stvaranje sigurnog zaključka o porijeklu nekog rukopisa potrebno je utvrđivati podudarnosti u ukupnom rukopisu i suštinskim oznakama slike poteza. Razlike imaju u pravilu isključujući karakter: . . .«

Drugi naš stručnjak Ljubomir Simonović koji je toj problematici posvetio čitavu dosta omašnu knjigu (od 375 stranica), pod naslovom *Veštačenje dokumenata*, u izdanju stručne kriminalističke biblioteke (Beograd, 1956) kaže, govoreći o nekim određenim rukopisima, recimo suvremenim ili starim, koji nisu produkti određenih skriptorija s ustaljenim standardnim normama, nego su produkti danih individualnih stvaralaca, da su »s obzirom na svoju veliku raznolikost, daleko od toga da budu jedna mrtva bezizrazna kombinacija nacrtanih konvencionalnih oblika, kao što su to urezani natpisi na spomenicima, već je on rezultat niza uobičajenih pokreta ruke, i on prema tome uvek sadrži sve elemente, koji ukazuju na način, na koji je rukopis napisan. U načinu pisanja postoji isto toliko raznolikosti kao i u oblicima slova. Jedna od osobina rukopisa, koja ukazuje na način pisanja, jeste ritam. Ritam rukopisa se može definisati kao skladno ponavljanje pritiska, impulsa i pokreta, i rukopis može biti klasificiran prema osobinama i savršenosti njegova ritma. Ova naročita osobina jednog rukopisa je, nesumnjivo, rezultat niza skladnih i uzastopnih pokreta, koji ostaju zabeleženi na hartiji. Tako npr. takozvani glatko pisani rukopis je ustvari rukopis napisan nizom koordiniranih uzastopnih nagonskih pokreta ruke, koji klize jedan u drugi sa određenim ritmom, koji je postao potpuno usavršena, ustaljena i kultivirana navika« (str. 51). — »Vezivanje slova i podizanje pera je problem kome treba posvetiti potpunu pažnju prilikom ispitivanja bilo kakvog rukopisa, jer je jedna od dosta specifičnih karakteristika . . .« (str. 56/7). — »Jedna od najindividualnijih osobenosti različitih oblika slova jeste oštrina uglova spojnih poteza pojedinih slova, te stoga ovoj karakteristici treba posvetiti posebnu pažnju pri analizi rukopisa, jer razlike u oštrini spojnih poteza — odnosno slova su najčešće vrlo individualne. Ovi spojni potezi između pojedinih delova slova kao i između različitih slova mogu biti po oštrini uglova vrlo različiti, i to počev od potpuno oštih uglova pa sve do izrazito šriokih — zaobljenih spojnih poteza, koji predstavljaju delove kruga, Tako ovi spojni potezi, prema oštrini uglova, mogu biti: uglavnom okrugli, ovalni ili elipsasti i uglasti-oštri. Najzad prilikom proučavanja oblika slova treba isto tako naročitu pažnju obratiti na pravac i oblik početnih i završnih poteza pojedinih slova, kao i na način međusobnog vezivanja pojedinih slova, pošto su ovo najčešće vrlo individualne odlike rukopisa. Jednom reči ono što je najindividualnije prilikom proučavanja oblika slova i što ima presudni značaj za donošenje

zaključka, to su razlike ili sličnosti u pogledu oštine uglova spojnih poteza, zatim pravac i oblik početnih i završnih poteza i način vezivanja pojedinih delova slova, kao i način međusobnog vezivanja slova. Sličnosti ili razlike pak u samom obliku — nacrtu slova, ukoliko on nije potpuno individualan, su od manjeg značaja, jer sam oblik — odnosno nacrt slova je pretežno izraz određenog sistema rukopisa, a pored toga oblik slova može biti sličan i kod raznih lica i to naročito kod bliskih srodnika i kod lica koja su zajedno učila školu, zatim se sam oblik — nacrt slova može uspešno podražavati ili pak namerno menjati, i najzad sam oblik slova može biti slučajno sličan i kod rukopisa raznih lica« (str. 65/6).

Pridržavajući se, dakle, tih uputa pristupio sam uspoređivanju svakog pojedinog rukopisa koji se pripisuje Marulićevoj ruci kao spornog s rukopisom *Multa et varia* kao nespornim.

2) *Davidias* — Ako apstrahiramo ranije autore koji uopće nisu postavljali problem Marulićevih autografa (Kukuljević, Jagić, Leskien, Maretić, Broz, Kasandrić, Fancev) i one koji su ga se dotaknuli ali u njega nisu dublje ulazili, nego samo prihvatili povijesna svjedočanstva u obliku zapisa koji se nalaze na pojedinim rukopisima (Bajamonti, Šišić, Zaninović), pa čak i bez takvih zapisa (Krstić), na osnovu nekih drugih indicacija — prvi koji je pristupio tom problemu kao problemu autografa, kao pitanju je li neki određeni rukopis pisan Marulićevom rukom — *manu propria* — ili ne, bio je Josip Badalić.

On je godine 1954. objavljujući veliki Marulićev ep na latinskom *Davidias*, u predgovoru³⁰) svog izdanja, koristeći se Šišićevim upozorenjem da se u Rimu nalazi rukopis *Multa et varia*, na kojem je kao autor označen Marulić, kao i njegovim zaključkom da je to Marulićev autograf, prvi došao na ideju da jedan rukopis (*Davidias*, iz Torina) koji se pripisuje Marulićevoj ruci, usporedi s drugim takvim rukopisom (*Multa et varia*, iz Rima) i tako dođe do zaključka, već »na prvi pogled da su oba rukopisa, i turinski i rimski, pisani istom rukom, tj. Marulićevom«. Pri tome, međutim, on nije vodio računa o bitno važnoj činjenici, koju je Tomislav Marković kao stručnjak autoritativno formulirao ovako: »I laik može ustvrditi da su dva rukopisa slična, no da se radi o rukopisu određene osobe, može utvrditi samo vještak.« Međutim, unatoč tome Badalićevi impresionistički zaključci pokazali su se točnima, pa kako i taj aspekt tog pitanja valja riješiti *lege artis*, potrebno je ma i naknadno, za njega pružiti uzuelnu grafološku dokumentaciju.

Što se tiče prvog rukopisa. *Multa et varia*, to već znademo da se s maksimalnom sigurnošću koju nam omogućava stanje proučenih činjenica mora zaključiti da je zaista Marulićev autograf, a što se tiče drugog rukopisa — *Davidias* — to je pitanje koje je upravo pred nama.

Dok *conspectus generalis* ili opći izgled rukopisa *Multa et varia* odaje skriptora s rukopisom izrazito sitnih slova koja su formirana ležerno, bez imalo usiljene pažnje za oblike, s podsvjesnom potrebnom da se na određen prostor papira smjesti što više teksta, rukopis *Davidias* je dosta

krupan i u njemu je svako pojedino slovo formirano s dosta pažnje, a čitav tekst je izveden s očitom namjerom da djeluje impresivno, reprezentativno, da ne kažem baš dopadljivo. Prvi način pisanja je karakterističan za čovjeka koji piše brzo, hvatajući misli kao što to čine mnogi autori, drugi odaje čovjeka kojem je prvotni zadatak da tekst napiše što izrazitijim slovima, a to je manir koji je redovna primarna preokupacija prepisivača osobito prepisivača kojemu je to manje ili više profesija ili neki hobi, a u iznimnim slučajevima to može biti diktirano i nekim drugim razlozima. I baš ta posljednja, izuzetna okolnost je stvorila situaciju koja je dugo otežavala čitav posao i navodila na suprotne zaključke.

Dok su oblici pojedinih slova i pojedine ligature stalno nametale zaključak da bi to mogli biti podudarni rukopisi, polazeći sa stanovišta suvremene sudske grafologije da se oblicima slova ne smije pridavati prevelika važnost, stalno se nametalo pitanje da li bi se čovjek koji je ispisao toliki kodeks kao što je *Multa et varia* (od preko 800 ispisanih stranica) izrazito sitnim kurzivnim rukopisom mogao prilagoditi u tolikoj mjeri krupnom gotovo kaligrafskom pismu i ispisati njime 310 stranica, a da pritom nigdje ne dovede do izražaja svoju urođenu potrebu za sitnim rukopisom, za kreiranjem malih slova. To je veoma važna grafološka karakteristika, a svaki od nas iz vlastitog iskustva zna da je pisanje krupnijim slovima od onih kojima redovno pišemo veoma veliki napor; kome na kraju, kad se umorimo, već nakon nekoliko redaka (ili nekoliko desetaka redaka) više ne možemo odolijevati, pa prelazimo i nehotično na veličinu svog normalnog rukopisa.

Međutim, dubljim zalaženjem u čitavu tu problematiku došlo se do zaključka da je Marulić u tom pogledu bio iznimka, upravo školski primjer iznimke jer je on jednako disciplinirano i jednako uspješno pisao i manjim i većim slovima, što proizlazi iz detaljnijeg proučavanja upravo kodeksa *Multa et varia*. Dok je npr. na str. 5^r i 5^v ispisao po 51 redak održavajući veoma uspješno određenu veličinu slova, na str. 8^r ispisao je 73 retka, toliko isto i na str. 7^v, sa znatno krupnijim slovima, kod kojih je isto tako konsekventno održao određenu visinu. Na svim tim stranama, kao i kroz čitav kodeks, redovno je pravilno održavana i visina slova pojedinih stranica, i pravac pisanja, i podjednaki razmaci između redaka. Ta sposobnost da čovjek tako lako mijenja visinu slova svog rukopisa (što neki kriminolozi nazivaju *kalibar slova*) veoma je rijetka i u nju bi jedva mogli povjerovati da je tako impresivno ne odaje rukopis *Multa et varia* — i tako je prezentira kao nešto van diskusije.

Tu okolnost, kao jednu od općih karakteristika — ponavljam: iako veoma rijetku — ne bismo smjeli uzeti kao nešto previše izuzetno i isključujuće, nego kao jednu od vanjskih okolnosti, koju prema normama suvremene sudske grafologije, treba objasniti — a u našem slučaju to je već učinjeno ukazivanjem na kodeks *Multa et varia*. Željko Sabol u svom ovdje već citiranom prilogu Vodinelicevom sveučilišnom udžbeniku, napisao je (na str. 267): »U vezi s proučavanjem općih karakteristika potrebno je imati na umu nekoliko važnih principa. Tako niti

jedna osnovna karakteristika nema vrijednost sama po sebi, već vrijednost posjeduje tek cjelokupnost općih i individualnih karakteristika. Ako opće karakteristike pokazuju podudarnost tada postoji mogućnost da se radi o istovjetnosti pisca, što će se definitivno utvrditi daljnjim ispitivanjem rukopisa. Netipične i najmanje uočljive osnovne karakteristike imaju najveću vrijednost. Ako se nađu razlike u općim karakteristikama, koje se ne mogu objasniti unutrašnjim i vanjskim motivima i uvjetima — tada nema identičnosti pisca.«

Bit problema je, dakle, da se razlike u općim karakteristikama, ako one postoje, objasne, kako to Sabol malo dalje kaže, »na zadovoljavajući način« jer »dati prevagu podudarnostima samo zato što su mnogobrojnije, predstavljalo bi opasan formalizam« kojeg se ovdje moramo čuvati u najvećoj mogućoj mjeri. Ako uvažimo da je kodeks *Multa et varia* nastao za autorove lične potrebe, kao njegov lični priručnik, kao lična bilježnica, nenamijenjena publiciranju, samo se po sebi objašnjava što je on pisan kurzivnije; a da je kodeks *Davidias* pisan za tako uglednu ličnost kao što je to kardinal i patrijarh Akvileje Domenico Grimani, i opet se samo po sebi objašnjava što je on pisan s mnogo više pažnje, polaganije i kaligrafskije. Uslijed veće pažnje pri formiranju pojedinih slova došlo je i do češćih prekida ligatura (nego u kodeksu *Multa et varia*). Isto se tako mora uzeti u obzir i vremenski razmak koji dijeli nastanak ta dva rukopisa. O tome se ne bi moglo reći ništa plauzibilno, nego bi se moglo samo nagadati po principima vjerojatnosti. Ako uvažimo da Marulić u posveti tog svog djela kardinalu Grimaniju kaže da ga je napisao kad se »već davno prestao baviti pisanjem pjesama«, očito je da ga je morao napisati već u poznim godinama. Za *Multa et varia* mogli bi po logici stvari pretpostaviti da takav ogromni posao za svoje lične potrebe ne bi bio poduzimao — i k tome ga još i priveo kraju — čovjek koji se sprema u grob, niti bi on pod starost mogao svladati svu tu literaturu. Prema tim — istina samo spekulativnim — zaključcima mogli bismo pretpostaviti da je kodeks *Multa et varia* nastao negdje na početku Marulićeva intenzivnog književnog djelovanja, dakle negdje oko god. 1500, odnosno kad je zakoračio u šesti decenij života, a *Davidias* da je nastala petnaestak godina kasnije, recimo desetak godina prije njegove smrti.³¹⁾

Opću sliku kodeksa *Davidias* u relaciji prema kodeksu *Multa et varia* mijenja i debljina slova, ali ta okolnost je sasvim sekundarne naravi, jer je to rezultat grublje zašiljenog pera, vjerojatno zato da bi pismo djelovalo izrazitije a time i monumentalnije.

U skladu s iznesenim principijelnim postavkama može se konstatirati da i jedan i drugi rukopis odaju visoku ispisanost, koja se i u jednom i u drugom slučaju mora okvalificirati sa »odličan«. Nagib slova je u oba slučaja pretežno okomit (to nije kontradikcija nego je nagib slova *terminus tehnicus*), ali se ipak mora konstatirati da je ta karakteristika u *Multa et varia* konsekventnije provedena, ako pri tome apstrahiramo dugo s (ſ), koje se po propisima tako moralo pisati, pa ga prema tome ovdje moramo

ostaviti po strani. Brzina pisanja je u prvom rukopisu znatno veća nego u drugom, što je i prirodno s obzirom na okolnost da se s jedne strane radi o kurzivnim bilješkama a s druge o čistopisu. Za pritisak pera bi se moglo reći da je podjednak, iako je u *Multa et varia* znatno bolje izražen, što se objašnjava činjenicom da je pisaljka (gušćje pero) upotrebljeno za *Davidias* bila znatno deblja, grublja.

Razmaci između redaka su u oba rukopisa podjednako dobro ujednaženi i teku vodoravno, uz neznatnu tendenciju pada prema dolje u završnom dijelu redaka na nekim stranicama *Davidias*. Sve te veoma važne i bitne vanjske karakteristike govore u prilog da su oba rukopisa nastala kao produkt ruku istog skriptora, a to će reći Marka Marulića. Te zaključke još više podupiru sličnosti, da ne kažemo identičnosti u oblikovanju pojedinih slova i ligatura. To je osobito izrazito kod slova *t, x, a, h, r, b, p, m, l, E, A, D, Q, V*, a osobito kod diftonga ili dvostrukog samoglasnika *ae* — kao što se to jasno vidi na izabranim primjerima na susjednoj stranici.

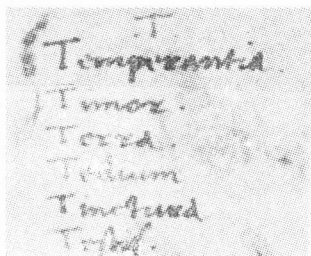
Ako iz rukopisa *Davidias* (s druge strane, predzadnji redak) izdvojimo riječ *Religio* (vidi tabelu na susjednoj stranici), pa je kompariramo s grafološkog aspekta s tom istom riječju iz *Multa et varia* i iz De Lyrove knjige *Glossae in universa Biblia* (vidi str. 476), za koje smo već ranije ustanovili da su djela ruku Marka Marulića, vidjet ćemo da je i ona produkt ruku istog skriptora.

Istina, Simonović je u navedenom citatu rekao da su sličnosti ili razlike u samim oblicima nacrtima slova — koliko nisu potpuno individualne — od manjeg značaja jer je sam oblik, odnosno »nacrt slova pretežno izraz određenog sistema rukopisa«, ali kako ovdje imamo zaista veoma izrazite karakteristike pojedinih slova i njihovih *grama*, to bismo i taj eventualni prigovor mogli već unaprijed isključiti. Istina, ono što je rekao Simonović, daleko više važi za stare rukopise nego za današnje jer su u ono vrijeme navike i regule pojedinih skriptorija imale neuporedivo veći i isključiviji značaj nego što ih imaju danas kad svatko svoj rukopis sasvim slobodno formira, mimo bilo kakvih školskih uzora; osobito od kad je iz naših škola izbačen krasnopis ili kaligrafija, koja je kod nas i službeno eliminirana iz školskih programa oko godine 1950. Prema tome, iako je evidentno da sami oblici slova, osobito ako potječu iz onih davnih vremena od prije gotovo pet stoljeća, ne mogu imati onaj značaj koji bi im se na prvi pogled mogao pridati, nego tek kad se dovedu u vezu s ostalim bitnim karakteristikama nekog danog rukopisa — što smo ovdje i učinili — došli smo do rezultata do kojeg su nas dovele komparativne grafološke analize, da su unatoč svim navedenim diferencijacijama (koje smo, ali na prihvatljiv način objasnili) — oba proučavana rukopisa djelo ruku istog skriptora, u većem vremenskom razmaku. Taj zaključak je s grafološkog gledišta tako solidno fundiran da ga možemo prihvatiti kao maksimalno vjerojatan. A više od toga se prema stanju suvremene sudske grafologije i ne može očekivati.

Cislo natus Saul, & regni sceptra tenebat
Non recto officio nixus nec legibus, quis.
Quum Samuel uates dictis modis illum
Aggrediet, & facta deo non gesta reuoluet
Hic responsa dedit. Quoniam tibi cetera Tonantis
Iussa seruari nulli fuerit post talia cura,
Isto te indignum, quo te dignatus honore est.
Censuit, atque alium regni cui renderet habenas
Iam sibi prospexit, successorumque regendo
Constituit populo, notum pietate fideque
Quisquam humili de plebe uicem. Sed sanguis omnis
Exuperat tenebras cum laudem lumine uirtus.
Hic effatus abit, moestum tristemque relinquit
Iam Saul, & multa pectus pectora cura.
At quia continuo tali pro crimine poena
Non inflictata fuit, iustus rex prode gente
Amalechitarum, rursus mandata reliquit.
Rursus iussa dei tenentes seruauit Agagum
Victor commisso captum certamine regem.
Illiis remeatis & pecoribus pepercit.
Ergo dei imemor reus efficeret secunde.
Sed frustra excusat facinus damnata phara
Ignouisse uix pietas me copulit inquit.
Iustus autem precudes dimittere iussit
Religio, ut faceret proxima uictima ad
Falleris exclamant Samuel, unumque furor

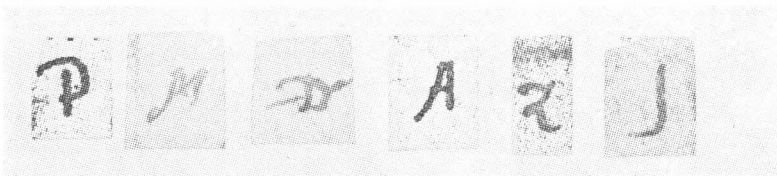
V
C
C
I
C
V

3) Prilog Lucićevoj kodeksu »Vartal« — Dok su neke podudarnosti, osobito u oblicima slova, kod atribuiranja rukopisa *Davidias* stvarale veće teškoće, kod rukopisa koji se nalazi kao posebni umetak, kao posebna knjiška cjelina, kao blok, u Lucićevoj *Vartlu*³² (listovi 220—265), to je bilo mnogo jednostavnije. Već sam *conspectus generalis* odaje da to ne može biti ista ruka koja je pisala *Multa et varia*. Rukopis tog umetka je mnogo slabije ispisan; dok je u *Multa et varia* strogo okomit, ovdje je pretežno nagnut ulijevo, za cca 25°, što je veoma vrijedna paleografska specifičnost. Dalje, dok u *Multa et varia* nemamo nikakvih suvišnih ukrasnih dodataka nego su sva slova kreirana strogo racionalno iz elementarnih poteza, u ovom umetku je to sasvim drugačije. Dok je na primjer (verzalno) slovo *T* u *Multa et varia* kreirano u dva veoma sigurna poteza, dva *grama*, okomitom crticom i na njoj vodoravnom, bez ikakvih ukrasa, to isto slovo u *Vartlu* je kreirano okomitom crticom koja je nagnuta malo ulijevo, a gornja crta je izvedena s dva besmislena završka, lijevi prema dolje, a desni prema gore, s namjerom da djeluje dekorativno, a djeluje zapravo besmisleno, neestetski i pomalo zbujujuće.

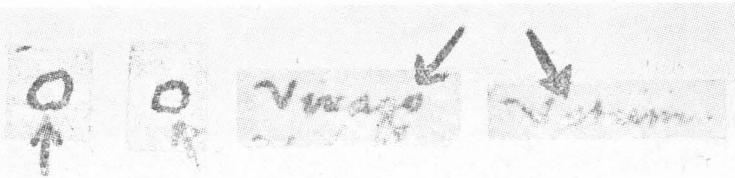
Lijevo primjer iz *Multa et varia*, lista 2r, a desno iz *Vartla*, list 230v.

Takve slične ukrasne duktuse, osobito u pretjerano naglašenim dekorativno izduženim završecima nalazimo i kod drugih slova, kao što su npr. *P*, *M*, *D*, *A*, *Z* i *J*:

U ovom rukopisu se spojno mjesto kod okruglog slova *O* ne nalazi u gornjem dijelu kao kod Marulića, nego upravo na obratnoj strani, dolje. Dok Marulić to slovo kreira u kružnom potezu slijeva nadesno, skriptor tog dijela *Vartla* kreira ga sdesna nalijevo:

Početak Marulićeva epa *Davidias*, u kodeksu koji se čuva u *Biblioteca nazionale* u Torinu, a za koji je grafološkom ekspertizom ustanovljeno da ga je pisala ista ruka kao i *Multa et varia*, dakle Marulićeva. Prije početka tog epa u tom kodeksu dolazi posveta kardinalu Domenicu Grimaniju, pisana također istom rukom.

Conspectus generalis čitavog tog rukopisa odaje jasnu skriptorovu potrebu da mu rukopis djeluje dekorativno, dopadljivo — ali je taj ukus veoma nizak — dakle upravo obratno nego kod *Multa et varia*, dakle kod Marulića.

Veoma važna razlika između rukopisa *Vartla* i *Multa et varia* jest Marulićeva stroga poveznost slova pojedinih riječi u čvrste cjeline, s naglašenim ligaturama, a u rukopisu *Vartla* je malne svako slovo pojedinih riječi pisano kao cjelina za sebe, bez ligature s onim prethodnim i s onim idućim, što i laik zapaža ako ga na to upozorimo i ako to usporedi s ovdje reproduciranim stranicama iz *Multa et varia*.

Pored svega toga i oblikovanje pojedinih slova je sasvim drugačije nego u *Multa et varia*, što je isto tako evidentno ako se ovdje reproducirana stranica iz *Vartla* (230^v) usporedi s upravo spomenutim stranicama iz rimskog kodeksa.

4—9) Marginalije u knjigama splitskih dominikana — Iz činjenice da se u šest starih knjiga, inkunabula, što se čuvaju u knjižnici Dominikanskog samostana u Splitu nalaze razne marginalije, u jednoj od njih (br. 8) i čitav jedan veći tekst, a u četiri i zabilješke da ih je Marko Marulić oporučno ostavio tom samostanu, redovnik tog istog samostana o. Antonin Zaninović stvorio je zaključak da te knjige potječu iz Marulićeve lične knjižnice, a marginalije u njima da su njegovi autografi.³³ Usprkos neuvjerljivoj argumentaciji, Zaninovićeve zaključci su se pokazali u osnovi točnima, što sam već naglasio na str. 17—19.

Komparirajući oblike slova iz tih marginalija s oblicima slova *Multa et varia*, došli smo do zaključka da su po tim vanjskim karakteristikama ta dva rukopisa podudarna, što je kasnija grafološka analiza i dokazala. I to je bio zapravo ključ za razjašnjenje tajne Marulićevih autografa. Ta podudarnost nije pronađena samo u osnovnim oblicima slova, u kompariranju njihovih grama i ligatura, nego i u onim »netipičnim i najmanje uočljivim karakteristikama koje imaju najveću vrijednost« (Sabol), u onim sitnim popratnim detaljima koji nastaju pri započinjanju i završavanju pojedinih poteza slova, što je na primjerima reproduciranim na str. — označeno strelicama, pa se, ovdje više na tome i ne bismo trebali zadržati.

List 230^v iz rukopisnog kodeksa *Vartal* Petra Lucića, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, za koji je bilo izneseno mišljenje da je Marulićev autograf, a za koji se po obavljenoj grafološkoj analizi došlo do zaključka da to nije.

Zato gładay teze macy
gdy syn boszy prafdu lancy
Tada blaxena dyna synchu odzoucy

P pcle prafda hoyi tacho
ymemora byt ynacho
nez da bude osnyena
n mucznija tay padena

C ha dostogna jest zagziche
nyedaz ymit nesh nliche
y teze troye zoponidy
rechayofsuzy gliche cyny

A ono budy sue to tacho
chacho chotes ne ynacho
ty od lancy ty ofudy
chacho chotel tacho budy

Sada yfus yma daty semencyu owoy
sardno yrece one zycy tacho

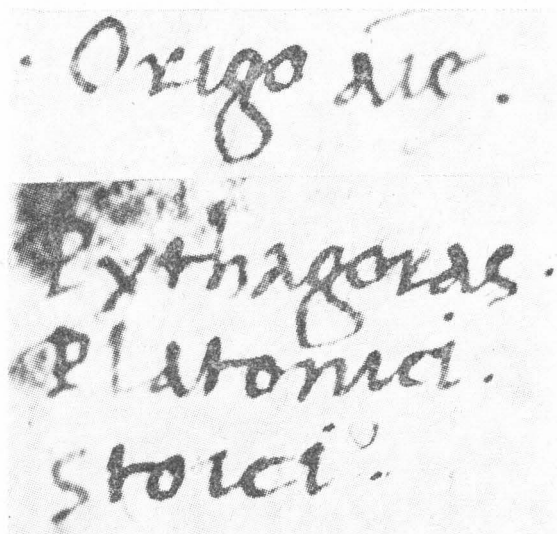
O nechazno me spowienye
za mamrye sue molhenye
Sadatye przislo nymie
zuot nayomoch bosye yme

O schogate zabryunde
docym nastit przibinale
cyn da tebe sad yschupy
blago choje chzimo schupy

P ynes zlatich molgme mroge
che datyle zo troye boze
mery huadne menzdayuch
ny uboge pomoyamuch

2000000

vati. Dovoljno će biti da priložimo ovaj uvećani primjer sa lista CLXIII^r iz prvog toma Hieronymusovih *Epistola*:

Pythagoras.
Platonici.
Stoici.

Ne samo po oblicima slova, koji mogu biti — osobito u onim vremenima — i produkt jačeg utjecaja učitelja, kao i regulâ pojedinih skriptorija, nego i po onim nehotičnim i nesvjesnim popratnim detaljima, koji ne mogu biti slučajni i koji redovno navode kriminaliste na pravilan trag, kao i ostalim relevantnim karakteristikama i okolnostima, skriptor tih marginalija pokazuje se kao isto lice kao i ono koje je pisalo već iscrpno opisani i grafološki analizirani rimski kodeks *Multa et varia*. Prema tome, sve to nedvojbeno dokazuje da je i te marginalije morao pisati nitko drugi nego Marko Marulić. Tako tu imamo identičnu ispisanost oba rukopisa, jednaku veličinu slova, jednaki ritam i podudarno skladno ponavljanja pritiska, impulsa i pokreta ruku koji su postali skriptorova »potpuno usavršena, ustaljena i kultivirana navika« (Simonović), a pored svega toga i podudarne oblike slova.

Pravac pisanja koji je uvijek, do kraja smiren, usklađen i stabiliziran te strogo vodoravan, bez ikakvih pomoćnih crta, održan je u oba primjera što su uspoređivana na način koji bi iznenađivao kad ne bismo znali da se tu radi o tako visoko kulturnoj osobi kao što je bio nesumnjivo Marko Marulić, kojoj je rukopis postao sastavnim dijelom ležernog načina izražavanja. Estetski izgled tih marginalija i njihovo smještanje na praznim okrajinama knjiga odaje onu istu racionalnu preglednost i likovno-umjetnički instinkt koju smo upoznali razmatrajući rukopis *Multa et varia* — pa nam sve to omogućava da s maksimalnom sigurnošću što ju danas omogućava sudska grafologija te marginalije u knjigama kod splitskih dominikanaca atribuiramo bez dvoumljenja Marku Maruliću.

Pored tih marginalija, u jednoj od tih knjiga — u knjizi Joannes Tortellius: *De orthographia dictionum e graecis tractarum* — nalazi se

na kraju knjige, na posljednje tri ranije prazne stranice (341^v—342^r) prijepis pisma Bartolomeja Fontiusa upućeno Franu Saxettu, koje je u stvari neki traktat o raznim mjerama i koje je kao takvo, kao izvor mnoštva podataka,³⁴) tu prepisano, iako nema inače nikakve veze sa sadržajem same knjige. Tu se očito radi o iskorišćavanju slobodnog prostora, čistog papira, koji je tada bio skupocjen materijal.

U usporedbi s utvrđenim Marulićevim rukopisom ustanovljen je niz općih i posebnih karakteristika koje jasno svjedoče da je to pismo tu pisao Marko Marulić. Posebnu pažnju svraćaju na sebe marginalije ispisane sa strane tog prepisanog teksta, ispisane na isti način i istom rukom kao što su i marginalije u toj i ostalim ovdje relevantnim knjigama iz biblioteke splitskih dominikanaca. Te zaključke su potvrdila i detaljnija ispitivanja stupnja ispisivosti, općeg izgleda rukopisa, ligatura i uspravnosti slova, razmaci između redova i pojedinih riječi, raspored teksta, način dijakrićkih znakova te oblikovanje pojedinih slova. Tom usporedbom nisu nađene razlike koje se ne bi mogle objasniti prirodnom varijabilnošću rukopisa. Sve to jasno potvrđuje da je i to pismo Marulićev autograf.

10—13) Marginalije u knjigama splitskih franjevac a — Na činjenicu da u franjevačkom samostanu na poluotoku Poljudu u Splitu postoje neke knjige u kojima se nalaze marginalije koje da je pisala ista ruka koja je pisala i one marginalije u knjigama splitskih dominikanaca prvi je upozorio Antonin Zaninović³⁵) godine 1950. Međutim, dok je on ovim drugima posvetio punu pažnju — što je uostalom u punom skladu sa samim naslovom njegove relevantne rasprave: *Marulićeve knjige u dominikanskoj knjižnici u Splitu* — one prve, kod franjevaca, samo je spomenuo, pa zbog toga ovdje o njima treba dati bar najosnovnije podatke.

Radi se o četiri golema sveska skolastičkog teologa Nicolausa de Lyra (1270—1340; prema istoimenom mjestu u Normandiji), provincijala francuskih franjevaca i autora u katoličkoj crkvi veoma cijenjenih *Postilae perpetuae* u pet svezaka, koje predstavljaju zapravo komentare *Bibliji*. Četiri od tih knjiga posjedovao je Marulić u svojoj ličnoj knjižnici i ostavio ih oporučno splitskim franjevcima: »Braći s Poljuda neka se za njihovu biblioteku predadu *Biblija s postilama Nikole de Lyra* podijeljena u četiri sveska, *Originove homilije* o Petoknjižju, Josip(ovo djelo) o ratu i starinama židovskim«. Ovdje se mora odmah napomenuti da je to djelo Nicolausa de Lyra sastavljeno tako da je u sredini, u gornjem dijelu svake pojedine stranice, krupnijim slovima složen tekst *Biblije*, a oko njega manjim slovima, u dva stupca Nikolini komentari ili postile. Zbog toga Marulić to djelo naziva *Biblija s postilama Nicolae de Lyra*, što bi bilo pravilnije kad ti komentari ne bi na nekim stranicama zauzimali i do tridesetak puta veći prostor od samih dijelova *Biblije*.³⁶)

Dok Originove Homilije i Josipovo preciznije naznačeno djelo o ratu i židovskim starinama³⁷) nisam mogao pronaći u Franjevačkom samostanu u Poljudu, četiri sveska Nicolae de Lyra sačuvana su u relativno dobrom stanju. Sve četiri knjige su veličine 240 × 357 mm, uvezane u drvene koriće presvučene telećom kožom, koja se u proteklih pet stoljeća osušila u

tolikoj mjeri da je djelomično otpala, dok je papir relativno dobro očuvan. Pojedine knjige imaju ove naslove i broj listova kako je to označeno uz svaki pojedini naslov:

I.	Nicolai de Lyra: <i>Glossae in universa biblia</i> ,	vol. I—288 listova
II.	„	vol. II—292 listova
III.	„	vol. III—242 listova
IV.	„	vol. IV—172 listova

Sve četiri su tiskane u Veneciji, a u posljednjoj je oznaka god. 1489.

Folijacija, po običajima onog vremena, nije provedena nego su slovima abacede označeni pojedini kvatermioni; folijaciju je tek u najnovije vrijeme proveo redovnik tog samostana Stanko Skunca.

U tim knjigama nema zapisa kao u onima kod splitskih dominikanaca, da su oporučni poklon samostanu Marka Marulića, ali imaju margine ispisane istom crvenom bojom kao i one knjige u samostanu sv. Dominika.

Sve ono što je rečeno za knjige iz Marulićeve ostavštine s njegovim marginama koje se danas nalaze u knjižnici splitskih dominikanaca važi u cjelosti i za ove knjige s njegovim marginalijama koje se nalaze u samostanu franjevacu u Poljudu u Splitu. Podudarnost su tako evidentne da se same nameću svakom iole upućenijem čitaocu. Provedene detaljne grafološke analize pokazale su da su te marginalije pisane istom rukom kao i one u knjigama splitskih dominikaca te rimski kodeks *Multa et varia* — a to znači rukom samog Marka Marulića.

Dapače, riječ *Religio* iz prvog toma De Lyrovog djela (folio y 10^r) bila je prva riječ pomoću koje sam u Rimu ustanovio maksimalno moguću podudarnost između rukopisa tih dvaju manuskripata — što je značilo da su oba djela Marulićeve ruke i da smo došli do rukopisa za koji smo mogli s punom znanstvenom odgovornošću i akribijom koju omogućava savremena grafologija ustvrditi da predstavlja Marulićev autograf.

14—17) Marginalije u knjigama u Naučnoj biblioteci u Zadru — Četiri knjige koje su se u ono vrijeme nalazile u biblioteci Državnog arhiva u Zadru, od kojih su tri kasnije prešle u vlasništvo Naučne knjižnice u Zadru, a koje su poimenično navedene u našoj tabeli na str. 8/9 od br. 14 do 17, ne sadrže nikakve bilješke koje bi mogle poslužiti kao povijesna svjedočanstva da su zaista pripadale knjižnici Marka Marulića, niti su nam prezentirana kakva druga relevantna svjedočanstva o tome, ma i iz druge ruke³⁸) izuzev činjenice da se ta izdanja kao izdanja, a ne baš i te knjige kao individualni predmeti, spominju u Marulićevoj oporuci. Da su to dvije sasvim različite kategorije koje se nikako ne mogu identificirati. To je sasvim sigurno. S druge strane, pitanje kako su te knjige došle iz Splita u Zadar ne bi moglo imati nikakvog značenja jer su i previše dobro poznate veze između ta dva naša dalmatinska kulturna centra još i u vremenima Marka Marulića.

Kruno Krstić koji je te knjige atribuirao knjižnici Marka Marulića samo na osnovu činjenice što se ta izdanja nalaze u popisu knjiga Maruli-

ćeve knjižnice, priloženom uz njegovu oporuku, a potom marginalije koje se nalaze u njima proglasio za njegove autografe nije se poslužio ni uspoređivanjem rukopisa. Da je to učinio došao bi do zaključka da već opći izgled — *conspectus generalis* — tih marginalija u usporedbi prvo jednih s drugima, a drugo s onima u knjigama splitskih dominikanaca i franjevaca, već na prvi pogled odaje ne dvije nego niz sasvim različitih ruku.

Za prvu knjigu (Aureli Augustini: *De civitate Dei*, od 576 stranica, vel. 267 × 195 mm, tiskanu u Veneciji god. 1475, koja se ranije nalazila u *Državnom arhivu* u Zadru, a danas u *Naučnoj biblioteci* u istom gradu, sign. Inc. E 125) Kruno Krstić kaže: »Augustinovo djelo *De civitate Dei* nema naslovne stranice, nego započinje odmah sadržajem (kazalom, ‚rubricae‘) prve knjige. Na 28 nepaginiranih stranica donesen je sadržaj svih 22 knjiga, koliko ih djelo sadržava. Do kraja 23 stranice sadržaja Marulić je uz svako poglavlje navedeno u ‚rubrikama‘ napisao sa strane po jedno, gdjegdje po dva slova. Usporede li se ta slova s tekstom rubrika, opaža se, da je slovo sa strane uvijek prvo slovo riječi, koja označuje najvažniji pojam u rubrici. Tako npr. nalazimo pojam uz rubriku, *Quod caro sanctorum . . .*, p uz rubriku *De paradiso in quo . . .*; d uz *Quomodo intelligendum sit quid eis qui diluvio perdendi arant . . .* itd. Kao da je Marulić bio naumio složiti predmetno kazalo za čitavo djelo te je već unaprijed sačinio s pomoću slova sa strane abecedni pregled termina koje će u kazalu navesti. Pet posljednjih stranica sadržaja, na kojima nema slova, pokazuju da je od namjere odustao« (str. 283).

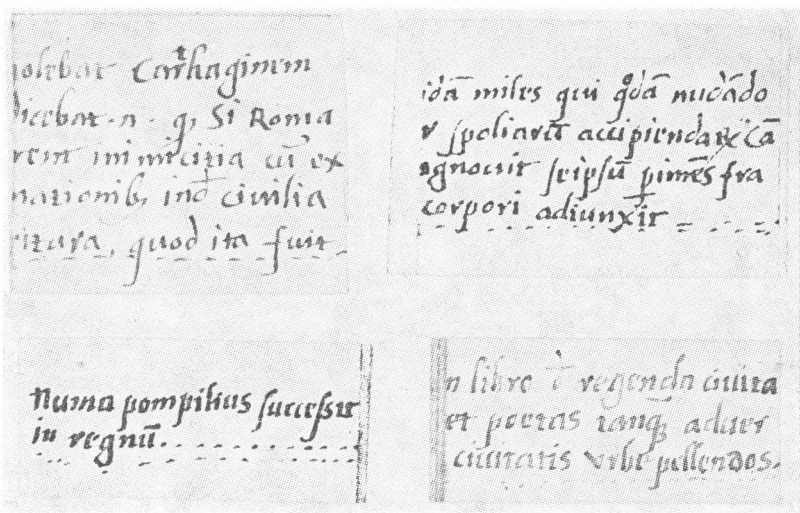
Kako sam već prije bio skrenuo svoju pažnju na nama ovdje već dobro poznati kodeks u Rimu *Multa et varia*, na koji nas je dvadeset i sedam godina prije tih Krstićevih razmišljanja, a više od pedeset od dana otkad sam radio na tom poslu, skrenuo pažnju Ferdo Šišić — stvorio sam zaključak da bi se usporedbom tih marginalija i tih slova iz Augustinova djela *O božjoj državi* mogao identificirati Marulićev rukopis i naći ključ za dalje rješavanje tog problema. S tim zaključcima sam i počeo svoja istraživanja u Rimu, ali sam — na žalost — morao brzo doći do zaključka da marginalije iz te zadarske knjige nikako ne mogu potjecati od iste ruke koja je pisala taj rimski kodeks, od Marulićeve, a za pojedinačna slova na uvodnom dijelu knjige, na prve dvadeset i tri stranice — *Rubricae XIX libri de civitate dei beati augustini episcopi incipiunt* — nisam mogao ustanoviti zadovoljavajući podudarnosti između tih margina i tih pojedinačno ispisanih slova u marginama s jedne strane, a s druge sa s a d r ž a j e m kodeksa *Multa et varia*.

U tom djelu — u *Multa et varia* — kod svakog se slova abecedara nalazi i poveći odjeljak ispisanih konkordanca iz Augustinovog djela *De civitate Dei*, ali mi nije uspjelo pronaći tražene s a d r ž a j n e podudarnosti, što bi se, da se on zaista služio tim primjerkom, moralo odmah ustanoviti. Pored toga, kako se u *Multa et varia* uza svaki pojam navodi i stranica iz koje je prepisan dotični pojam, a u našem (zadarskom) primjerku te knjige stranice nisu označene, ni u spomenutim rubrikama, a niti je provedena paginacija (ne folijacija, nego baš paginacija jer je ova

posljednja konsekventno upotrijebljena kroz čitav tekst *Multa et varia*) – to nisam vidio a ne vidim ni sada mogućnost da bi taj nepagnirani primjerak *De civitate Dei* mogao biti baš onaj koji je poslužio Maruliću za ispisivanje pojedinih pojmova u njegovu zbirku konkordanca, u njegovu bilježnicu *Multa et varia*.

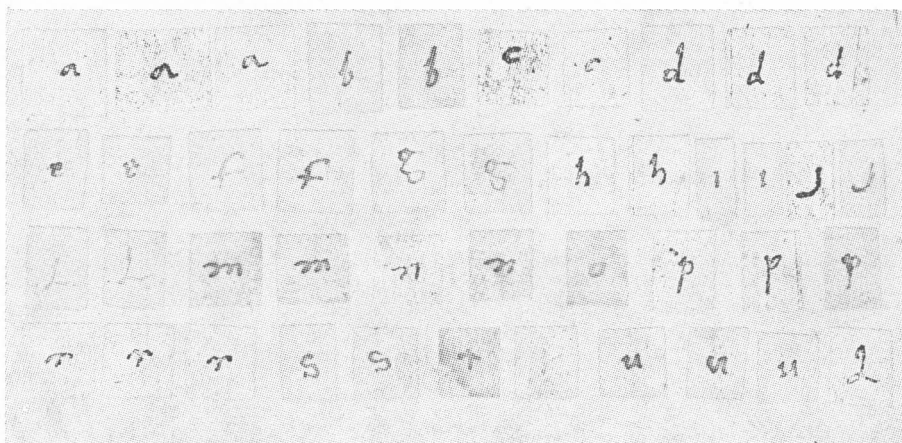
Kako bi Marulić mogao navoditi stranice iz djela od oko šest stotina stranica, na kojima se nalaze pojedini pojmovi, kad u njemu te stranice ne bi bile označene, ni kao folijacija (1^r, 1^v, 2^r, 2^v, 3^r, 3^v... itd.) ni kao paginacija (1, 2, 3, 4, 5, 6... itd), bilo tiskarski, bilo naknadno, recim tintom. To svakako već samo po sebi isključuje mogućnost da je baš ta primjerak tog djela onaj kojim se služio Marko Marulić, bar pri tom poslu.

S druge, pak, strane, dok s rukopisom samih marginalija, već *a prima vista* nije bilo nikakvih problema jer je bilo jasno da ne mogu potjecati od iste ruke kao tekst *Multa et varia*, što se vidi i iz ovih primjera sa prvih pedesetak (nenumiriranih) stranica za pojedina slova ispisana u marginama:

na prve dvadeset i tri stranice, u odjeljku *Rubrice*..., to je pitanje bilo mnogo kompliciranije. Na prvi pogled ta slova odaju priličnu sličnost sa slovima *Multa et varia*, ali kako pojedinačna slova nikako nisu pogodna za grafološku analizu, to je to pitanje moralo biti podvrgnuto detaljnijem ispitivanju.

Grafološka analiza pokazala je da usprkos mnogim podudarnostima postoje i mnoge razlike, i to varijante bitnog kaarktera koji isključuju mogućnost da su ta dva manuskripta produkti iste ruke. To se vidi i iz ovih nekoliko primjera uzetih s prve dvadeset i tri stranice te knjige:

Ligature, pravac rukopisa i svi ostali bitno važni elementi za grafološku analizu ovdje nam — po prirodi same stvari jer se radi o pojedinačnim slovima — manjkaju.

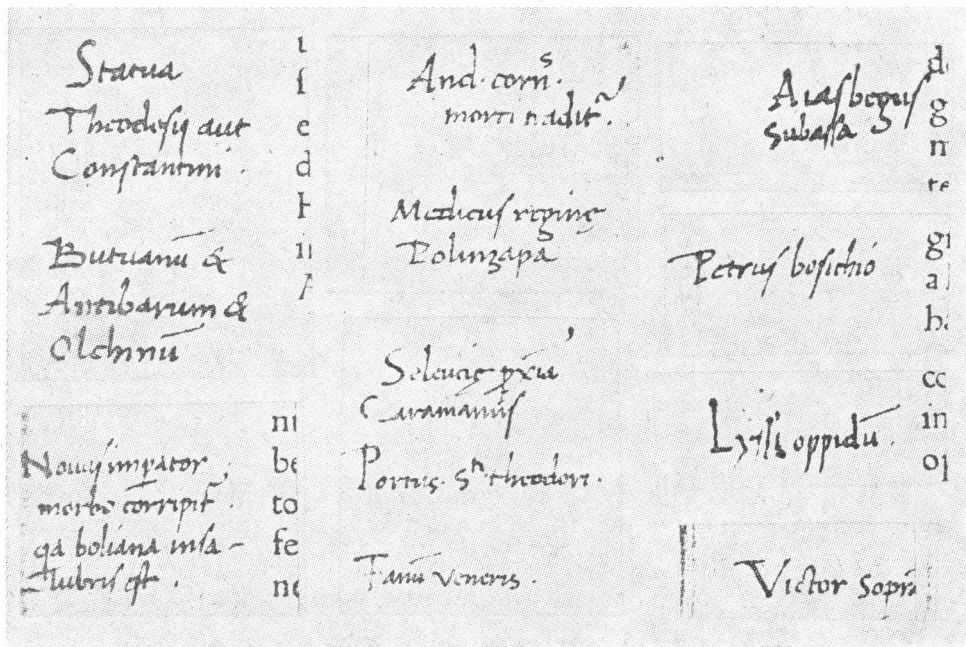
Druga knjiga koja se nalazi u *Državnom arhivu* u Zadru (sign. 524b), a koju je Kruno Krstić na temelju istih kriterija kao i Augustinovo *De civitate Dei*, atribuirao knjižnici Marka Marulića, a margine u njoj njegovoj ruci, jest relativno malo djelo Coriolanusa Cepija, koje sadrži 52 nepaginirana lista vel. 198 × 148 mm, tiskano u Veneciji god. 1477, a koje na vrhu naslovnju stranicu ima ovu posvetu: *Coriolanus Cepio Clarissimo viro Marco Antonio Mauroceno equiti illuissimus ducem Burgundue Venetarum oratori felicitatem.*

»Marulićeve rubne bilješke — kaže Krstić, na str. 284 — sastoje se uglavnom od imena mjesta i osoba o kojima se u knjizi govori; katkada je kratko naznačen u knjizi opisan događaj ili istaknuta kakva misao. Marulićev je rukopis ovdje vrlo lijep i uredan te odaje umjetničku, slikarsku ruku.«

Međutim, te marginalije izgledaju ovako:

a pažljivija grafološka analiza pokazala je da se taj rukopis u svojim bitnim elementima ne podudara u zadovoljavajućoj mjeri s rukopisom ostalih relevantnih knjiga iz Zadra, s druge strane s rukopisom kodeksa *Multa et varia*, a s treće s rukopisom iz knjiga kod splitskih franjevaca i dominikanaca.

Nasuprot tome, komparacijom s Marulićevim nespornim rukopisom, iako su uočene neke podudarnosti, kao što su npr. *conspectus generalis*, ispisanost, kalibar slova, pojedine ligature i oblikovanja nekih slova (npr. *t, a, T, d, b*), uočene su i neke razlike, kao što su recimo one u oblikovanju slova *r, g, t, v* — pa je stvoren zaključak da bi se te marginalije jednako teško mogle isključiti kao Marulićeve, kao što bi se teško mogle klasifi-

cirati kao produkt njegovih ruku. Da dva čovjeka mogu imati bar naizgled podjednako ispisan rukopis jasno je samo po sebi; isto onako kao što oblikovanje nekih slova može biti rezultat stila duktusa nekog određena vremena (osobito ako se radi o tako davnim vremenima), školskih uzora ili uzansa nekog danog skriptorija. Bez dubljih specijalnih grafoloških analiza može utvrditi da su dva rukopisa slična, no da se radi o rukopisu određene osobe, može utvrditi samo vještak.« Međutim, unatoč tome Badalićevi impresionistički zaključci pokazali su se točnima, pa kako i taj aspekt tog pitanja valja riješiti *lege artis*, potrebno je ma i naknadno za njega pružiti uzuelnu grafološku dokumentaciju.

Što se tiče prvog rukopisa, *Multa et varia*, to već znademo da se s — za koje ovdje svakako ne bi bilo mjesta; ne toliko u metaforičkom koliko u bukvalnom smislu — mora se preliminarno zaključiti da su isključujuće razlike jačeg značaja, pa da se prema tome ni navedena knjiga Coriolanusa Cepionisa u *Državnom arhivu* u Zadru ne bi mogla s dovoljno akribije pripisati ruci Marka Marulića. Ipak, uz dane ograde, to pitanje treba smatrati i dalje otvorenim.

Treća knjiga koju je Krstić atribuirao Marulićevoj knjižnici, a marginalije u njoj njegovoj ruci, jest djelo *Lactanti i Firmiani: De divinis institutionibus adversus gentes*, od 203 lista (406 stranica), vel. 195 × 292 mm, tiskana u Veneciji god. 1478, koja se ranije nalazila u *Državnom arhivu* u Zadru, ali je u međuvremenu prešla u vlasništvo Naučne biblioteke u istom gradu (sign. Inc. 26). Za tu knjigu kaže Krstić da je »najzanimljivija (...)

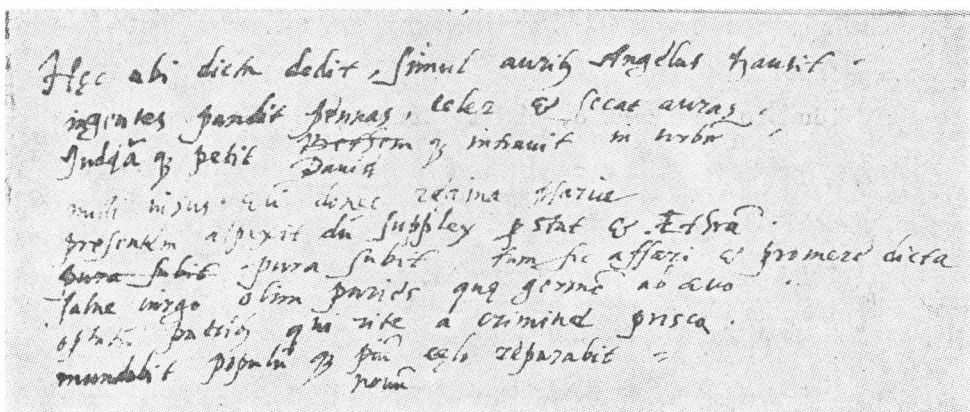
već i po tome što je to prvi zajednički tiskarski rad naših zemljaka Kotoranina Andrije Paltašića i Dubrovčanina Dobruška Dobrića (Boninus de Bonini).«

Dalje isti autor dolazi do zaključka da je folijaciju u toj knjizi izveo sam Marulić: »koje je Marulić sam označio po listovima arapskim brojkama 1—203«. Isto tako on tvrdi: »Od Marulićeve ruke potječu i na vrhovima listova ispisane oznake pojedinih knjiga djela *O ustanovama* L(iber) I—VII i naslovi manjih sastavaka: *De ira Dei, De opificio Dei, Phoenix, De resurrectionis die i Epitome*.«

»Ova knjiga — kaže dalje Krstić — upravo vrvi Marulićevim bilješkama. Čitajući djelo najmanje dva puta, a vjerojatno i više puta, Marulić je ispisao nekoliko hiljada rubnih bilježaka, držeći se načela, da na unutrašnjim rubovima ispravlja i dopunja Laktancijev tekst, a na vanjskim da po svom običaju ističe imena, pojmovne natuknuce, definicije, kratke sadržaje, značajne misli itd. u vezi s tekstom. Bilješke u ovoj knjizi Marulićeve biblioteke dragocjen su dokument, iz kojeg se može dobiti slika o Marulićevu duhovnom horizontu. Iz njih se razabire golemo znanje i kritičnost Marulića-humanista, a dadu se povući i zaključci i o glavnim smjerovima njegova znanstvenog interesa i njegove idejne orijentacije.«

O samom rukopisu marginalija u toj knjizi — koje vidimo ovdje reproducirane — Kruno Krstić nije kazao ništa, a njihova grafološka analiza pokazala je da one nikako ne mogu potjecati od Marulićeve ruke, koja nam je poznata iz kodeksa *Multa et varia*.

Isto tako se Marulićevoj ruci ne bi mogla pripisati ni ova pjesma (ili dio pjesme) napisana na kraju te knjige, na stražnjoj knjiškoj podstavi, kao što je to učinio Krstić:

U transkripciji to se čita:

Haec ubi dicta dedit, simul auribus Angelus transit
Ingentes pandit pennas, celer et secat auras,

Iudeamque petit (Bethlem) Davidque intravit in urbem
Nulli visus enti donec regina Maria
Presentem aspexit dum supplex prostat et aethra
(Pura subit) pura subit, tum sic affari et promere dicta:
Salve virgo olim paries quae germen ab aevo
Optatum patribus qui rite a crimine prisco

Mundabit populumque (pium) novum coelo reparabit.³⁹⁾
bez obzira na to da li bi se ona kao pjesma mogla pripisati Maruliću
pjesniku jer je jasno da bi je mogao upisati i bilo tko drugi.

U prilog svojoj tezi da je to Marulićev rukopis Krstić navodi i jednu
Marulićevu pjesmu (*Od začetja Isusova*, sa str. 166/7 Kukuljevićevog izda-
nja iz god. 1869) i nalazi da je u obje pjesme obrađen isti motiv. Ako
uvažimo da su se i autor citirane pjesme i Marulić u svojoj navedenoj
pjesmi služili *Biblijom*, da su biblijsku legendu samo prebacili u poetsko
ruho, jasno je da taj argument moramo otkloniti.

Treba rukopis ove pjesme — zapravo ovog fragmenta neke pjesme —
usporediti s jedne strane s rukopisom *Multa et varia*, a s druge s margi-
nalijama iz te iste knjige, pa će se doći do neospornog zaključka da su to
rukopisi koji ne potječu od dvije nego od tri ruke.

Četvrta knjiga iz Državnog arhiva u Zadru, danas u zadarskoj Nauč-
noj biblioteci (sign. R-1099) za koju je Krstić došao do zaključka da je
pripadala Marulićevoj knjižnici jest *Divi Cecili Cypriani episcopi Cartha-
ginensis et martiris Opera*, od 362 lista vel. 138 × 200 mm, tiskana u
Veneciji god. 1512: »Rukopisne bilješke postoje samo na rubovima 245 i
330 stranica.⁴⁰ Rukopis je Marulićev, i to kasnijeg (staračkog) tipa« — kaže
isti autor.

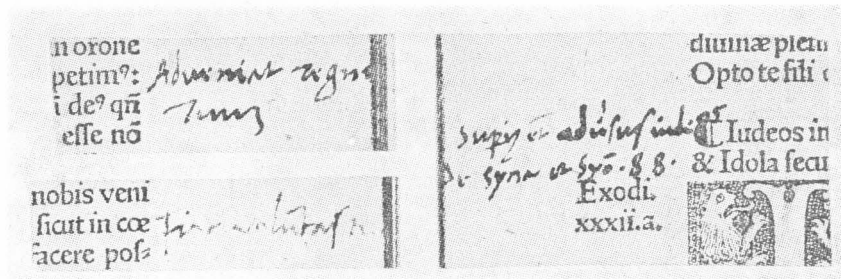
Ja sam pomno pregledao čitavu tu knjigu i ustanovio da se nigdje
u knjizi ne nalazi nikakav trag po kojem bi se moglo zaključiti da se ona
nekad nalazila u Marulićevoj biblioteci. Naslovne stranice ta knjiga, kao
što to spominje i sam Krstić, »nema, nego je netko mjesto nje ulijepio
faksimil na kojem piše: *Divi / Cecily Cypriani / episcopi Carthaginensis
/ et Martiris / Opera / Impres. Parisys Anno Domini MDXII / Restau:
Venetys Anno Reparation. / Nostrae / MDCCXXI Die XI men. April. /
Feria VI in / Parasceve.*⁴¹⁾

Bez obzira na to što se ta naslovna stranica, koja je pisana rukom
i koja bi trebala predstavljati točan prijepis originalne tiskane stranice,
ne bi mogla smatrati faksimilom (jer to mogu biti samo reprodukcije koje
u oblicima, bojama, dimenzijama i svim ostalim pojedinostima točno
oponašaju original, uglavnom fotografskim putem) nego samo običnim
prijepisom i bez obzira na to je li ta knjiga uopće ikada imala naslovne
stranice, ostaje fakat da se ta stranica kao rukopisna, koja je nastala
više od dvjesto godina nakon tiskanja same knjige, nikako ne može uzi-
mati u obzir kao neki relevantni dokument pri znanstvenom proučavanju
njezina tiskanja.

S obzirom na okolnost da je prvi kvaternion kompletan pa da iz njega nije mogla ispasti naslovna stranica, koja se naknadno rekonstruirala kao rukopisna, i činjenice da papir te stranice nije isti kao onaj što je upotrijebljen za knjigu, očito je da ona nije imala naslovne stranice. Kako to izdanje ne bilježi *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque nationale*, tome XXXIV, Paris, 1908, koji na str. 1076—1091. bilježi sva izdanja tog pisca u posjedu francuske Nacionalne knjižnice, zamolio sam književnika i profesora Dinka Štambaka da to pitanje temeljitije provjeri i on je ustanovio prema *Centralnom katalogu* te biblioteke da tu knjigu — iako je tiskana u Parizu — ta biblioteka nema, ali da je imaju *Bibliothèque de Versailles* i biblioteka grada Aurillaca, na čemu mu i ovdje srdačno zahvaljujem. Ti primjerci nemaju naslovne stranice. Ako gdje drugdje ne postoji još koji primjerak, naš primjerak u Zadru bio bi treći poznati primjerak na svijetu.

Medutim, precizni podaci o toj knjizi nalaze se u njenom kolofonu, na fol. CLXXX^v koji u cijelosti glasi: »Beati Cypriani⁴²⁾ Opuscula noviter, Parrhissis In sole aureo vici sancti Jacobi impssa. Expesis magistri Bertholdi Rembolt et Johannis Waterloes in intersignio sancti Georgii comoran. Anno Dni MDXII Die vero XIII Novembris.

Na dva već spomneuta lista nalaze se slijedeće tri sasvim kratke marginalije

koje gledano čisto grafološki, već po svom *conspectus generalisu*, odaju sasvim drugu a ne Marulićevu ruku. Da su to dva u svojoj biti različita rukopisa dolazimo do zaključka ako usporedimo duktuse npr. slova *t*, *g*, *l*, *A* i nekih drugih.

Dok je Marulićev rukopis jasan, racionalan i strogo discipliniran, ovaj je nervozan, isprekidan i izrazito nediscipliniran.

O grafičkom aspektu marginalija u sve ove četiri knjige Kruno Krstić je napisao samo ovu rečenicu: »Usporedimo li rukopis Marulićevih bilježaka u sva četiri sveska, koja smo spomenuli, mogli bismo te bilješke vremenski srediti ovako: Najmlađe su bilješke iz Augustina, zatim dolaze one iz Cipika, onda dio bilježaka iz Laktancija, bilješke iz Ciprijana i konačno dio bilježaka iz Laktancija.«

Međutim, kao što smo vidjeli, ako apstrahiramo činjenicu da se sve četiri knjige spominju u popisu Marulićeve biblioteke, što dakako ne može biti dokazom da su to bili baš ti konkretni primjerci, ne postoje (bar koliko nam je do sada poznato) nikakvi prihvatljivi povijesni dokumenti, pa čak ni argumenti po kojima bi se u ovim knjigama mogli prepoznati baš oni primjerci koje je posjedovao Marko Marulić u svojoj biblioteci, ili ih bar imao u ruci. Grafološka analiza je te zaključke samo potvrdila.

18. Oporuka Marka Marulića, iz godine 1501. — Rukopis te oporuke objelodanio je Franjo Rački još god. 1892. u ediciji zagrebačke Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, *Starine*,⁴³⁾ a do njega je došao, kako on to sam navodi, ovako:

»Prošle godine⁴⁴⁾ dobila je naša akademija putem svoga pokrovitelja iz Dalmacije svežanj rukopisa, odnoseći se ponajviše na spljetsku obitelj Marulića. U tom svežnju nalazi se također Markova oporuka u starom priepisu, po kojem, jer za maticu ne znam, udeseno je ovo izdanje. Pismo je mnogo slično Lučićevu i dosta teško čitljivo« (str. 152).

Oporuka je pisana 14. srpnja 1501, a predao ju je svojim opunomoćenicima, izvršiteljima oporuke, ležeći na samrtnoj postelji, 4. siječnja 1524. samo dan prije svoje smrti »Poslije uvoda — kaže Rački u bilješci pred tekstom same oporuke — navodi se najprije vlastoručna (spac. ZK) oporuka od 14. srpnja 1501. godine, kojom Marulić podrobno određuje svojom pokretnom i nepokretnom imovinom. Oporuka pisana je latinski. Sliedi kratak kodicil pisan talijanski. Onda kano prilog i sustavni dio oporuke, Repertorium librorum', vlastoručno (spac. ZD) po Marku sastavljen.« — Nešto dalje Rački nastavlja: »A nada sve je zanimljiv vlastoručni (spac. ZK) popis Marulićeve knjižnice: zanimiv za to, što nam razgaljuje onu duševnu atmosferu, u kojoj je naš pjesnik i humanista živio. On je sam svoje knjige po sadržini razvrstao u crkvene i bogoslovne, pjesničke, historijske, geografske, gramatikalne, komentarije, listove, ekonomičke, astronomske, filofske i retorske. U toj zbirci odlično mjesto zauzima klasična literatura i brojem knjiga i raznovrstnosti edicije. Da se ova knjižnica kojom srećom do danas sačuvala, imali bismo preredku zbirku dragocjenih inkunabula.«

Iz tih riječi Račkoga a još više po nekim mjestima u samoj oporuci, nameće se sam od sebe zaključak da je tekst kojim je on raspolagao bio najvjerojatnije Marulićev autograf jer on sigurno nije bez dubljeg razloga toliko naglašavao da je te dokumente Marulić pisao vlastoručno. Naime, kako je oporuka nešto što se normalno ne prepisuje — kao što se prepisuju recimo književni tekstovi — a ako se prepisuje to se čini za privatno-pravne potrebe, onda se u njoj ne vrše nikakve ispravke, dopune ili što slično, budući da bi se takve intervencije, takve preinake u juridičkom dokumentu tog karaktera morale smatrati samo kao falsificiranje. Ako bi to netko i činio, činio bi tako da se što manje primijeti, a s druge strane jedva bi i moglo doći do takvog pokušaja jer je ta

oporuca bila u cijelosti prepisana u splitsku notarsku knjigu, koja je bila javni akt i stoga jedini autentični tekst. Već samim time bi takav falsifikat bio besmislen, a usto i veoma opasan posao, koji bi mogao biti brzo otkriven a njegov bi autor morao snositi posljedice. Prema svemu tomu, ja bih isključio mogućnost da se tu radi, kako je Rački mislio, o »starom prijepisu... jer za maticu ne znam«.

Trećinu stoljeća nakon tog izdanja Račkoga Petar Kolendić je naišao na prečišćeni i jedini legalizirani tekst te Marulićeve oporuke u službenom registru bilježničkog odjeljenja kurije splitskog kneza Markantuna Canalija, u koji ju je upisao tadašnji bilježnik Dujam Lappi. Kolendić koji ju je objavio kao posebno izdanje, kao brošuru u nakladi Splitske općine god. 1924, uspoređivao je oba teksta i u njima našao neke nepodudarnosti, pa je došao do nekih zaključaka koji u svojoj biti moraju biti točni iako ih je izrazio rječnikom kakav zaista nije trebao upotrijebiti.

Obarajući se na tekst Račkoga Kolendić kaže: »Samo što je njegovo izdanje loše, zgotovljeno po nekom bednom i poznom prepisu, o kome imamo izvesno pravo sumnjati, je li ga pisao prepisivač, koji je razumeo šta prepisuje, pa je dakle i shvatljivo, da je to izdanje puno grubih grešaka« (str. 5).

Apstrahirajući Kolendićevu ničim argumentiranu tvrdnju da je Rački svoj posao obavio »loše«, a navodni prijepis kojim je on raspolagao da je bio »bedan i pozan« (iz kasnijih vremena), kao i njegove opservacije o prepisivačevim sposobnostima, za nas je ovdje važno jedino to da bismo iz svih tih razlika, na koje se bez ikakve potrebe tako žustro oborio Kolendić, mogli zaključiti da se tu radi o konceptu i o čistopisu; o konceptu što ga je Marulić napisao kad je navršio pedesetu godinu i došao do zaključka da je došlo vrijeme da se sastavi opоруka jer se tada smatralo da je tu već starost u kojoj valja biti spreman na sve. To je on učinio god. 1501. kako je to suglasno označeno i u Račkoga i u Kolendićevu tekstu.

Ako uvažimo da je Marko Marulić bio pravnik koji je često nastupao pred sudovima i zastupao druge ljude, mogli bismo kao najlogičnije zaključiti da je on sam sastavio i svoju oporuku, po prirodi stvari vlastoručno, a kasnije, kako je nakon toga poživio još dvadeset i tri godine, da je kroz to relativno dugo vrijeme tu oporuku dopunjavao i korigirao prema novonastalim okolnostima. To je svakako najlogičniji zaključak koji se da izvesti iz činjenice da postoje dva teksta koji se međusobno razlikuju u nekim detaljima. Da li se bilježnik Lappi služio baš ovim konceptom što ga je imao u rukama Rački, ili eventualno nekim prečišćenim tekstom koji je bio načinjen po tom konceptu i predan izvršiocima njegove oporuke to je drugo pitanje koje za nas ovdje nije ni od kakvog značaja pa ga i možemo ostaviti sasvim po strani s obzirom na okolnost što ovo nije pravnička rasprava nego pokušaj identificiranja još jednog Marulićevog autografa.

Dakako da bi sve ove spekulacije otpale same po sebi da se tekst po kojem je Rački priredio svoje izdanje te oporuke sačuvao u Arhivu zagrebačke Jugoslavenske akademije kojoj je bio poslat — ali tu ga, ni uz uporna traganja, nisam mogao pronaći.

Iako, dakle, ne možemo tvrditi da je ta oporuka Marulićev autograf, bilo je vrijedno zabilježiti sve te opservacije kako bi one danas-sutra mogle možda nekome koristiti ako gdje naiđe na taj, nadajmo se, zasada samo zagubljeni a ne i definitivno izgubljeni rukopis.

Ako su ova moja naslućivanja točna, onda bismo tu imali i objašnjenje za nekoliko nejasnih mjesta u toj oporuci, kao što su npr. ono gdje se Petar Berislavić naziva pokojnim, iako je on poginuo tek 20. svibnja 1520,⁴⁵⁾ ili ono gdje Marulić spominje svoju snahu Jelenu kao udovicu, a zna se da je njen muž i Markov brat Valerije umro te iste 1520. godine. Sličan je slučaj i s Tomom Nigerom, koji se spominje kao biskup skradinski, što je on postao negdje na prelazu iz god. 1519. u god. 1520. Na temelju tih zapažanja stvoren je svakako brzoplet zaključak da je pri prepisivanju riječi koje označavaju godinu *millesimo quingentesimo primo* ispuštena riječ *vigesimo* — iako bi se i teoretski mogla veoma teško prihvatiti ta pretpostavka jer se u ovom slučaju radi o jednom od najvažnijih elemenata juridički tako značajnog i dalekosežnog dokumenta kao što je oporuka za koju je životno zainteresiran čitav niz ljudi. To je utoliko teže pretpostaviti što bi ta greška i da se dogodila (pretpostavimo to na čas) u konceptu, svakako morala biti zapažena pri uvođenju u notarsku knjigu.

Postoji još nekoliko rukopisa s Marulićevim djelima koja bi vrijedilo proučiti i s aspekta da li se među njima nalazi još koji njegov autograf. To bi bili prije svega u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu rukopisi pod signaturama Ia 62, Ib 83, Ib 126, Ib 127, Ia 5, IId 161, IIIa 33 i IVa 31; tri kodeksa u knjižnici Kaptolskog zbora crkve sv. Ivana u Trogiru; tri kodeksa u Nacionalnoj biblioteci sv. Marka (Marciani) u Veneciji, sa sign. Cod. 112, 176 i 181; jedan kodeks koji je ranije bio u Naučnoj biblioteci u Zadru, a za vrijeme drugog svjetskog rata je prenesen u Italiju, što ga je god. 1936. objavio G. Praga.⁴⁶⁾

Možda bi s tog gledišta bio posebno interesantan *Codex Vat. lat. 5249*, vel. 21—28 cm, od 99 listova, koji se čuva u Vatikanskoj biblioteci. To je, kao što sam se lično osvjedočio, zapravo zbirka različitih rukopisa, raznih formata, među ostalim i nekih pisama, koju bi vrijedilo posebno ispitati. Jedan od tih rukopisa izdao je Ivan Lucić god. 1673. u Veneciji, pod naslovom *Ioannis Lucii: Inscriptiones Dalmaticae, kao drugi odjeljak te svoje kolekcije pod naslovom Salonitanas, que in manuscripto codice Vaticanae Bibliothecae num 5249 reperiuntur, a Marco Marulo Patritio*

Spalatensi collectae, vel ex ipsis lapidibus, aut tabulis ab ipsomet exscriptae fuerunt, na str. 24. i dalje (Biblioteka Arheološkog muzeja, Zagreb, sign. 2217/VI-62). Kompletnije i kritičkije taj Marulićev rad je pretiskao Šime Ljubić u *Radu Jugoslavenske akademije*, br. XXXVI, str. 83—90 (prilog) i br. XXXVII, str. 91—102 (prilog), Zagreb, 1876, pod naslovom *Inscriptiones latinae antiquae Salonis repertae a Marco Marulo Spalatensi collectae et illustrate*. To je dakle, rukopis arheološkog karaktera i bilo bi korisno da ga detaljnije prouči neki naš arheolog. Kad bi se dobavile njegove fotokopije, mogao bi se proučiti i s grafološkog aspekta.

Međutim, kako se ova rasprava ograničila samo na one rukopise koji su na ovaj ili na onaj način proglašeni za Marulićeve autografe, to svi ti rukopisi, ovdje pobrojani, ne ulaze u njen okvir. Sve bi to moglo biti predmet posebne rasprave.

Kako je ova rasprava nastala iz potrebe da se ustanovi je li novo-pronađeno djelo Marka Marulića, njegov prijevod poznatog srednjovjekovnog djela *De imitatione Christi*, ujedno i njegov autograf, potrebno je naglasiti da su detaljna grafološka istraživanja pokazala da nije; da je to djelo produkt ruku onog neidentificiranog D. T.-a, koji se tako i navodi u explicitu.

Sumirajući ova istraživanja možmo reći kako smo došli do zaključka da kao utvrđene autografe Marka Marulića ubuduće treba smatrati a) Kodeks *Multa et varia*, b) Kodeks *Davidias* i c) marginalije u knjigama splitskih franjevaca i dominikanaca — a da sve druge za koje se to do sada tvrdilo moramo otkloniti.

BILJEŠKE

^{1a)} O tom pronalasku sam na jednom drugom mjestu, u časopisu *Marulić* (god. VIII, br. 3, Zagreb, lipnja 1975) u prilogu *Marko Marulić i suvremeni čitalac*, u bilješci ispod teksta na str. 151 naveo slijedeće: »To djelo je imao u rukama Ivan Kukuljević kad je priređivao svoju knjigu *Pjesme Marka Marulića*, što ju je izdala Jugoslavenska akademija, kao prvu knjigu jedne od svojih najznačajnijih edicija, edicije *Stari pisci hrvatski*, godine 1869. (pod uredništvom Vatroslava Jagića). Budući da ta zbirka, kako to kaže i samo njezino ime, sadrži isključivo pjesme, to taj rukopis u nju i nije mogao ući, ali u okviru svog veoma iscrpnog i za ono vrijeme odličnog — upravo pionirskog — predgovora *Marko Marulić i njegovo vrijeme* (str. I — LXXVII) u odjeljku *Marulićeva hrvatska djela u prozi*, na str. LXXV—LXXVI on navodi da su mu do tada bila poznata samo dva Marulićeva prozna djela, i to *Nauci sv. Bernarda* i ovo, te da se ovo drugo, *Od naslidovanja Isukarstova* »nalazi u dvih rukopisih XVI. i XVII. vijeka kod jednoga prijatelja našega velezaslužnog akademika Ivana Brčića u Zadru«. Uz taj enigmatski podatak Kukuljević pretiskava *implicit* i *explicit* tog rukopisnog kodeksa, što nam je sada poslužilo kao odličan

indikator pri identifikaciji tog kodeksa kao baš onoga što su ga imali u rukama Kukuljević i Jagić. Nakon toga se tom kodeksu izgubio svaki trag i smatralo se da je ili propao ili odnesen nekamo u inozemstvo. Ne mireći se s takvim stanovištem, tragaoh sam za njim u uvjerenju da neki stari rukopis ili kakav stari umjetnički spomenički predmet (recimo Stradivarijeva violina); kojem je jednom pridan značaj time što je, recimo, publiciran u nekoj ozbiljnoj ediciji, ne može više propasti jer će ga vlasnik čuvati i njegovati već kao puku materijalnu vrijednost i tu spoznaju prenositi na svoje nasljednike. Imao sam sreću i već na počecima svog traganja naišao sam — ne malom zaslugom višeg bibliotekara te knjižnice prof. Marka Oreškovića — na taj kodeks u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici. Istraživajući dalje ustanovio sam da on potječe iz posmrtno ostavštine sveuč. prof. i akademika Stjepana Ivšića. Odakle je, kad i kako došao u njegove ruke to mi do sada nije uspjelo ustanoviti (a u međuvremenu je umrla i njegova supruga), ali sam sklon povjerenosti da ga je on, možda još u godinama oko Prvog svjetskog rata, posudio u nekoj tada još nesređenoj biblioteci, ili dobio od nekog privatnika, te se spremao da ga publicira, ali zauzet raznim drugim poslovima i životnim nedaćama nije na to stizao; kasnije je na to zaboravio, a kad je umro, otkupom je taj kodeks dospio u Gradsku knjižnicu, gdje se sad čuva pod signaturom R-134.« — Prvi put sam o tom pronalasku progovorio javno na simpoziju *Znanstveni razgovor o Marku Maruliću* što je održan na Filozovskom fakultetu u Zagrebu dana 17. prosinca 1974, u priredbi Hrvatskog filološkog društva. Nakon toga sam to spomenuo u još nekoliko navrata u novinarskim intervjuima i nekim manjim člancima. Za *Sveučilišnu nakladu Libar* priredio sam faksimilarno izdanje čitavog kodeksa, uz njegovu kompletnu transkripciju i, dakako, iscrpniju uvodnu raspravu, te ostali potrebni znanstveni aparat. To izdanje bi trebalo izaći još ove kalendarske godine (1976).

1) Još pred više od tristo godina (1666.). Francuz Raveneau u svojoj *Raspravi o krivotvorenim spisima* upozorio je: »Ne smijemo se osloniti potpuno na oblike slova, da bi ustvrdili da li je neki spis istinit ili lažan jer je oblike najlakše krivotvoriti imitiranjem.«

2) *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. I, str. 25—93, Zagreb, 1954.

3) »...za koje, da su doista njegove, nemamo drugih dokaza do osjećanja, da se u jeziku, metru i dikciji tijesno naslanjaju na Marulićeve pjesme« — Franjo Fancev, *Rad JA*, br. 245, str. 37, Zagreb, 1933.

4) ...kao npr. prof. Brunelli u listu *Dalmata*, god. 1882 (br. 59), Milan Rešečar u *Archiv für slavische Philologie*, god. 1900. i 1902 — kao i neki drugi.

5) Legenda o Faustu je dobila svoju najstariju sačuvanu nam književnu obradu oko godine 1575, i to u rukopisu koji se danas čuva u *Gradskoj biblioteci* u Wolfenbüttelu. Još iste godine ta legenda koja se bazira na doživljajima realne povjesne ličnosti koja je umrla god. 1539. (ili 1540), prevedena je i izdana na nizu evropskih jezika: 1588. na danskom; između 1588. i 1594. na engleskom; 1592. na holandskom i flamanskom; 1594. na francuskom; 1614. na češkom — itd... itd...

6) Vladimir Mošin: *Filigranologija kao pomoćna historijska nauka*, »Zbornik historijskog instituta Jugoslavenske akademije«, knj. I, str. 25—93, vidi str. 25. Zagreb, 1954.

7) »Kod koje se našlo vrlo mnogo književnih djela i poslanica koje potiču na dobro i sveto življenje, a napisao ih je na domaćem jeziku sam Marko svojom rukom.« (Prev. V. Gligo)

8) Milivoje Šrepl: *Prvo pjevanje Davideide*, priopćio, uvodna bilješka, »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. IV, str. 186, Zagreb, 1904.

9) Oratione / al clarissimo M. Giovan / Battista Calbo / degnissimo / rettor, et alla magnifica / communita di Spalato, detta da Antonio / Proculiano Cancelliero di essa comunita — In Venetia apresso Domenico Farri, MDLXVII. — Iako je ta knjiga tiskana tek god. 1567, sam govor je održan, kako to navodi i Grga Novak u svojoj citiranoj *Povijesti Splita* (knj. II, str. 67), godine 1558.

10) Kako bi doslovan prijevod tog govora u kićenom stilu kasne renesanse za suvremenog čitaoca bio dobrim dijelom nerazumljiv, evo ga u nešto slobodnijem

ali toliko lakše prihvatljivom prijevodu: »Vaši preci ne samo da su bili hrabri na oružju, i na moru i na suhu, nego su također mnogi bili izvrsni i u knjizi, i od njih se još danas čitaju mnogi vrlo lijepi i vrlo učeni spisi, bilo da su tiskani ili u rukopisu. Ali, među svima njima je najblistaviji M. Marulić. Da nije veći dio njegovih radova što ih je on napisao kao zreo čovjek uništen od vremena i smrtonosne kuge, imali bismo danas kršćanskog i splitskog Vergila. Jer, on je s najsublimnijim i s najistinitijim sadržajem, a i s ne manje duha — kako smatram — opisao herojske, najuzvišenije i najsvetije geste velikog Davida, za što se on inspirirao pravim Bogom, zbog njegove mudrosti i nadljudske snage, a ne lažnim i izmišljenim poganskim bogovima Apolonom, Junonom, Venerom i Marsom. Od tog njegovog djela još i danas se mogu čitati pojedini odlomci pisani rukom, diveći se onome što je preostalo, a s bolom žudeći za onim što je izgubljeno. I tako, premda je kuga prouzrokovala gubitak mnogih bogatstava ovoga grada, nestanak veoma mnogih obitelji; premda je poubijala mnoge ljude, ipak nigdje nije bila toliko okrutna i neumoljiva, nigdje nije bila tako štetna i nas ništa ne bi tako pogodilo da pri svemu tomu nije to prevrijedno i božansko djelo došlo u ruke neukim ljudima koji su ga rastrgali i uništili. To djelo se ne bi moglo dostojno okupiti ni sa svim zlatom i srebrom, ni mnogim životima.«

¹¹⁾ Iako razdrmana ta Bajamontijeva zgrada, u današnjoj Severovoj ul. br. 12, održala se sve do god. 1975, kad je zbog opasnosti da će se srušiti, razrušena. Sve do njenog rušenja mogli su se vidjeti razdrmani zidovi, napucane kamene grede i zagaravljeni kamenovi na fasadi, pored otvora kroz koje je kuljao plamen i dim, o čemu sam se i osobno osvjedočio.

¹²⁾ Opširnije vidi: Hrvoje Morović: *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, dio I, str. 101—106, Zagreb, 1971.

¹³⁾ Na žalost, po prirodi ovog časopisa nametnula se potreba da se broj primjera (klišeja) svede na neophodni minimum. Međutim, kompletna grafička dokumentacija, unutar integralnog teksta ove rasprave izaći će, vjerojatno još ove godine, u knjizi u dva sveska, pod naslovom *Ta rič hrvacka* . . .

¹⁴⁾ Podatak o Arhimedu zabilježio je Plutarh u svojim *Životopisima*, a o Champollionu vidi moju *Knjigu o knjizi*, Historija pisama, drugo izdanje, tom I, str. 208—211, Zagreb, 1957.

¹⁵⁾ Ako se u malom smijemo služiti velikim primjerima. — Ovidije Nazon (43 pr. n. e. — 18): *Tristium libri*, I, 3, 2, 25.

¹⁶⁾ Dr Tomislav Marković: *Suvremena tehnika istraživanja krivičnih djela, Kriminalistika*, str. 294, Zagreb, 1972.

¹⁷⁾ Takav oblik kodeksa (širina 11, a visina 31 cm), nazvan *vakete* (prema talijanskom vacca = krava, jer su bili uvezani u kravlju kožu), bio je u ono vrijeme uobičajen u našim krajevima; osobito za računске knjige bratovština i razne druge bilježnice praktičnog, dakle neknjiževnog karaktera. Prema ličnom saopćenju Cvite Fiskovića u Dalmaciji, osobito u Splitu, Trogiru i Zadru, sačuvano je oko tisuću i dvije stotine takvih vaketa.

¹⁸⁾ Uvod u knjigu *Davidias*, »Stari pisci hrvatski«, knj. 31, tabla 4, izdanja Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1954.

¹⁹⁾ Oba ta zapisa djelomično su oštećena, Šišić za prvi kaže da je na mjestu oštećenja »razderano«, ali koliko se može prosuditi po fotografiji što ju je objavio J. Badalić u svom prilogu zabilježenom u prethodnoj bilješci ispod teksta, do tog oštećenja je došlo tako što je papir na kojem su ceduljice bile nalijepljene bio po čitavoj svojoj dužini jače naboran, tako da je činio izvjesno ispučenje, uslijed čega je četvrti red na prvoj i peti red na drugoj ceduljici bio izložen jačem lediranju (trcanju, trljanju, habanju).

²⁰⁾ Mnogo i različito iz raznih autora sabrano, što izgleda da je najvećma vrijedno nasljedovanja, u ovom djelu marljivo sam se trudio sabrati M(arko) M(arulić) P(atricije) S(plitski).

²¹⁾ Ako se ovako fragmentirani tekst može prevoditi: »Mnoge i različite povijesti iz različitih autora sabrane, koje su izgledale najdostojnije da se predaju

pamćenju — Marko Marulić patricije splitski, u ovom djelu se pobrinuo da vlastitom rukom sabere.«

²²⁾ Marko Marulić, patricije splitski Misli izvadene iz raznih autora, svetih i svjetovnih, raspoređene po abecednom redu. Na jednoj ceduljici pisanoj Marulićevom rukom, koja je prilijepljena na prvom listu sveska, čita se: Mnogo i različito iz raznih autora sabrano, što izgleda da je najvećma vrijedno nasljedovanja u ovom djelu marljivo sam se trudio sabrati M(arko) M(arulić) p(atricije) s(plitski) — Papir, 918 × 110 (mm), XVI. stoljeće, listova (ispisanih) 405.

²³⁾ Marulića Marka i P. Spalatrassa Mnogo i različito od raznih autora sabrano. Papirni kodeks u dugim listovima. Rukopisi stolj. Obuhvata 405 ispisanih listova.

²⁴⁾ To prezime je kreirano svakako od oblika imena grada Splita *Spalatro* i predstavlja zapravo neki neodređeni glagolski oblik (prema uobičajenim talijanskim prezimenima sa sufiksom — *assi*), čega očito nije bio svjestan pisac te ceduljice jer ga inače ne bi bio pisao kao prezime velikim početnim slovom, uz dodatak veznika *et*, a slovo *P.* kao inicijal imena. Pitanje kako je došlo do oblika *Spalatrassi*, moglo bi predstavljati temu za sebe — ako se to nekom pričini vrijednim tolikog truda — ali nas bi to ovdje odvelo predaleko, pa se i ne mislim u to upuštati. Dovoljno će biti da samo spomenem da grčki i latinski pisci, tamo još od trećeg stoljeća naše ere pa sve do naših dana, upotrebljavaju oblike *Aspalathos*, *Aspalatum*, *Spalato*, *Spalatum* i sl., a oblik *Spalatro* da susrećemo veoma rijetko, i on će po svemu sudeći, biti neka lokalna kreacija prolaznog karaktera. Taj oblik susrećemo na jednoj zemljovidnoj karti, bolje rečeno planu grada Splita, što je priložen putopisu J. Levalléea i L. Cassasa: *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie*, što je izišla u Parizu god. 1802, a koji nosi naslov *Plan général de la ville et des environs de Spalatro*. — Već spomenuti splitski liječnik Julije Bajamonti zapisao je krajem XVIII stoljeća, ne obrazlažući i ne dokumentirajući svoje zaključke: »Sada se može postaviti pitanje o pravom imenu ovoga grada, ali valja razlikovati ime koje je u upotrebi od onoga izvornog. Što se tiče imena u upotrebi, mišljenja sam kao što u običnom govoru ovaj grad čak i obrazovane osobe, domaće i strane, zovu Spalatro, tako se jednako mora zvati *Spalatro* u pisanju, nemajući u ovom slučaju nikakva razloga zašto bi pisanje trebalo biti različito od izgovora; ni zbog doličnosti, ni zbog ljepšega oblika, ni zbog jasnoci, budući da nema ni doličnijeg, ni ljepšeg, ni jasnijeg načina pismenog izražavanja bilo koje riječi, osobito imena nekog grada od upravo onoga kako se općenito običava izgovarati, čak i od stručnjaka. Što se tiče izvornog imena, vrlo je vjerovatno da se u početku ovaj grad zvao *Aspalato*, a da su imena *Spalato* i *Spaleto* kasnija, tako da je na kraju prevagnulo ovo *Spalatro*. Među promjenama kojima su vremenom podložne riječi, posebno imena krajeva, nije rijetko osakaćivanje i skraćivanje nekog slova (sic.) ...» — Dok ove dvije posljednje rečenice stoje u direktnoj suprotnosti s onim što je Bajamonti (u ovom citatu) napisao prije njih, a čitav njegov način objašnjavanja nikako se ne bi mogao prihvatiti sa stanovišta suvremene filologije, na stranici prije te (na str. 113) nalazi se ova rečenica, koja nam u cijelosti otkriva Bajamontijev način rezoniranja: »Nema dandas nikoga tko govoreći o Splitu ne bi rekao *Spalatro*, ali među nama kad se piše, obično se piše Spalato.« — Iz svega toga se kao najvjerojatniji nameće zaključak da se tu radi o običnom provincializmu prolaznog karaktera, a koji je na neki nedokučivi nam trivijalni način zaveo pisara spomenute ceduljice u tom rimskom kodeksu.« — Dok *Enciclopedia italiana* (Roma, 1936, tom. XXII, str. 295—298) u okviru svog opsežnog članka o Splitu ne navodi i oblik *spalatro*, velika francuska Larousseova enciklopedija, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* (s.a.; tom IV, str. 972), koji je izišao oko god. 1870. tu natuknicu daje pod naslovom *Spalato ou Spalatro*, i taj oblik spominje nekoliko puta u tekstu. — Petar Skok u svom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika*, u knj. III, na str. 312 (Zagreb, 1973), navodi Spalatro kao paralelan oblik tal. obliku *scheletro* (kostur, skelet), uz oznaku »(a r) poslije t kao u tal *schèletro*).«

²⁵⁾ Istini za volju treba navesti da u tom zapisu stoji »constant foliis scripsit 405«, što znači »405 ispisanih listova«. Iz toga jasno proizlazi da su pri brojanju

uzeti u obzir samo ispisani listovi, a ne i neispisani, što je sa suvremenih bibliote-karskih kriterija pogrešno; moraju se uzeti u obzir i neispisani listovi.

²⁶⁾ Na primjer naša *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, 1954—1971, koja se sastoji od osam tomova, u prvih šest obraduje slova A do P, a u dva posljednja od slova R do Ž. — Sličan je odnos i u latinskim leksikografskim djelima. Npr. naš najpopu-larniji, Žepićev *Rječnik latinskoga i hrvatskoga jezika* u svom trećem izdanju, koje obuhvaća 383 stranice, riječi sa R započinje na 290 stranici.

²⁷⁾ Zbog tog značaja, osobito u pomanjkanju reprodukcije te stranice, vrijedno je i ovdje navesti taj kompletni spisak, dakako, koliko se još može pročitati: Plinio De nat(urall) hist(oria) / Strabone De geographia / Valerio Maximo / Aemilio Probo / Plinio De viris illus(tribus) / Plutarcho Apophe(tegmata) / Quintiliano Declam(ationes) / Tullio (Cicero) Tusculanae / Eodem De finibus / Pomponio Mella Geographo / Hieronymo / Biblia utrisque test(amenti) / Ovidio Methamorph (osae) / Seneca De phi(losophi)a morali / Plate Phi(losofus) / Dionysius Alicarnas(i)eus / Alexandri Aphrodisei Ph(i)l(osophi)a / Aristotelis / Ph(i)l(osophi)a / Plutarchi / Ph(i)l(osophi)a / A. Gelius Noctiu(m) Atticar(um) / Lactantius Firmianus / Plu-tarchi Vite / Lactantius Firmi(anus) / Lactantius De vitis phi(losophorum) / Qu. Quint(i)l(ian)us (?) / Polibius / Valerius Maxi(mu)s / Ciceronis Opuscula / Liber De senectute / Cato Maio / Thucidides / Phaeetis / Oratius Epistole / Tertullianus / Vergilius / B(ea)ti Hieronymus Comentaria, Josephus / Eusebius De preparatione (...?) / Aureli Aug(ustini) De civitate dei / Origines / Higinus, Homerus / Herodo-tus / Basilius, Magnus quere in opere suo.

²⁸⁾ Predgovor knjizi *Davidias*, 1954, str. 10.

²⁹⁾ Stručni termin za pojedine dijelove slova u forenzičkoj ili sudskoj grafo-logiji, a označava pojedine poteze, dijelove ili krila slova koji se perom pišu kao odvojeni elementi.

³⁰⁾ Usporedi Josip Badalić: *Zur Frage der Autorschaft an einigen Dichtungen von Marulić*, »Zeitschrift für slavische Philologie«, V, str. 61—67, 1955.

³¹⁾ Talijan Carlo Dionisotti, koji je prvi god. 1952. pisao o *Davidias*, iako samo usput jer je govorio o Maruliću kao prevodiocu Danteove *Komedije*, iznio je da je Grimani napustio položaj patrijarha Akvileje godine 1517, pa bi to bio datum, *terminus post quem non*, odnosno kojim bismo morali zaključiti datum nastanka *Davidijade*.

³²⁾ Da je to poseban umetak u tom kodeksu, pisan drugom rukom, to je zapazlo još Vatroslav Jagić, pišući u svom predgovoru *Pjesmama Marka Marulića* (str. 4), godine 1869: »Ovaj je kodeks vrlo znatan sa svoje starine; pisan je očevitno od više ruka, ali tako da je neke njegove sadašnje dielove, koji su već od prije pisani bili, samo gotove ušio u svoju kolekciju onaj, koji je taj zbornik u jednu cjelinu sastavljao. To se vidi odatle, što su u pomenutom starinskom te istom rukom pisa-nom kazalu pobrojana sva djela onako i onaj redom, kako se zbilja u rukopisu nahode.«

Dapače, to je zapazio Ivan Kukuljević još prije Jagića, prije tog svog izdanja Marulićevih *Pjesama*, o čemu je šezdeset i pet godina kasnije pisao Franjo Fancev u svom djelu *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir*, u uvodu pod naslovom *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti XIV. i XV. vijeka*, u odjeljku br. 13. pod naslovom *Stari umeci u Vrtlu Petra Lucića Trogirana*:

»Poznati Lucićev *Cvitja vrtal pun slasti duhovne*, nije u cijelosti pisan rukom svoga sakupljača, već je još sam Lucić uklopio u nj. 43 stara lista, na kojima je sadržano:

1 *Govorenje Sv. Bernarda od duše osujene* (bez početka, 1. 220a—232b).

2 *Skazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga, napokonji koji ima biti* (1. 232b—254a).

3 *Život blaženoga sfetoga Ivana Krstitelja* (1. 255a—265a).

Ivan Kukuljević, koji je Lucićev *Vrtal* prvi uveo u povijest hrvatske književnosti, držao je, bar u jednom času, te umetke vrlo starima. Tako je on na rukopisu svoje knjižnice br. 969 (sada Arhiv Jugosl. akademije 1. b 55), koji pored ostaloga sadrži i potpun tekst *Govorenje Sv. Bernarda od duše osujene*, pripisao

bilješku koja se odnosi na tekst u Lucićevu *Vrtlu*, a glasi: „Mogla bi biti od Marulića, ali se čini po jeziku i po pismu, da je starija od njega i da pripada 14 ili barem početku 15. vijeka.” Od toga je mišljenja Kukuljević kasnije odstupio, te je, izdavajući godine 1869. *Pjesme Marka Marulića*, u njih uvrstio i oba gornja prikazanja, ne osvrćući se pri tome nikako na doba iz kojega bi mogli da budu umeci s njima u Lucićevu *Vrtlu*. Na to pitanje nije odgovorio ni V. Jagić u *Predgovoru* k prvoj knjizi *Starih pisaca hrvatskih*, gdje je dokazivao Marulićevo autorstvo *Pjesama Marka Marulića*, kako ih je redigovao Iv. Kukuljević, premda je više puta istaknuo razliku između umetaka, koji su i njemu pisani, puno starijom rukom³¹, i dijelova *Vrtla* pisanih Lucićevom rukom.

Mislim da nisam pogriješio kada sam ih u svome prilogu *Nova poezija Splitskoga Marka Marulića* stavio na sam početak XVI vijeka — premda sam ih isto tako mogao staviti i na kraj XV. vijeka — ali jer se i ovdje radi samo o prijepisu to sva tri u njima sadržana teksta pripadaju hrvatskoj crkvenoj književnosti XV. vijeka.« — *Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. XXXI, str. XXXVII/VIII, Zagreb, 1934.

Vatroslav Jagić je na kraju svog ovdje citiranog predgovora napisao: »Sva je prilika, da će se danas sutra i u prozi naći više hrvatskih djela Marulićevih, nego li za koja sada znamo. Ta u samom *Vrtlu* ima po više svetih života i pripoviedaka, pisanih starom hrvatskom prozom, te može biti da je među njimi što to od Marulića. I tako će Marko Marulić, kojega već i po ovome, što sada o njemu znamo, poštujemo kao čovjeka velika i znamenita ne samo za latinsku nego i za hrvatsku književnost, izaći s vremenom još veći i znamenitiji, a njegovi će potomci imati još više razloga, ponositi se starimi viekovi hrvatske knjige.«

³³⁾ Istini za volju treba još jednom konstatirati da je sve to najmanje stoljeće i pol prije Zaninovića ustvrdio i Julije Bajamonti, što sam citirao na str. 5.

³⁴⁾ Povodom ustanovljavanja da je rukopis *Multa et varia* u rimskoj Centralnoj nacionalnoj biblioteci nesumnjiv Marulićev autograf; povodom reproducirane bilješke o godinama života Adama i njegovih potomaka, koja strogo uzevši i ne bi spadala u taj kodeks te ovog Fontiusovog pisma Saxettu, o raznim mjerama, nameće se jasna misao da je Marko Marulić već po svojoj prirodi bio čovjek koji je skupljao i sistematizirao najrazličitije znanstvene i kulturno-povijesne podatke, a to opet nameće zaključak da je on bio i naš prvi po imenu nam poznati enciklopedist (ako apstrahiramo anonimnog prevodioca s češkog poznatog *Lucidara*, iz sredine XV stoljeća). Tako se Marulić prezentira i kao prethodnik, za pola stoljeća, i našeg zemljaka Zagrepčanina Pavla Skalića (1534–1575), čije se djelo *Encyclopediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon* (Enciklopedija ili svijet disciplina kako svetih tako i svjetovnih znanstvenih saznanja), iz god. 1559. smatra najznačajnijim djelom tog karaktera u XVI stoljeću. Tu je još i prvi put upotrebljena riječ *enciklopedija* u onom značenju u kojem je mi upotrebljavamo još i danas. Taj zaključak bi vrijedilo uzeti kao povod za dublju i obuhvatniju studiju o Marku Maruliću kao leksikografu, tim više (što je poznato) i njegovo djelo *De institutione bene vivendi* (Venecija, 1506) nije ništa drugo nego svojevrsna enciklopedija religiozno-filozofsko-etičke problematike.

³⁵⁾ Iz poznate nam već Bajamontijeve zabilješke (vidi str. 421a) može se zaključiti da on za ove knjige kod splitskih franjevaca na Poljudu nije znao jer je iz njegova teksta očito da se on odnosi na knjige kod dominikanaca budući da samo one imaju bilješke o Maruliću kao darovatelju tih knjiga tom samostanu.

³⁶⁾ Vidi npr. tom I, fol. 33v, gdje imamo samo dva retka iz Biblije i iz njih stotinu i šezdeset redaka komentara, a na nekoliko stranica uopće i nema teksta iz Biblije.

³⁷⁾ Radi se najvjerojatnije o Josipu Flaviju, židovskom povjesničaru iz prvog stoljeća naše ere (37/8 — 100), i njegovim djelima *Židovski rat* i *Židovske starine*.

³⁸⁾ »Premda Krstić nije dao nikakav dokaz da su te bilješke na navedenim knjigama zaista Marulićeve, on tvrdi odlučno da su te knjige pripadale Maruliću« — Hrvoje Morović: *Povijest biblioteka grada Splita*, str. 81, Zagreb, 1971.

³⁹⁾ U prijevodu što ga je, kao i gornju transkripciju, izvršio Kruno Krstić, to bi značilo: »Kako je te riječi izgovorio, andeo ih je ušima upio, raširio golema krila te brzo sijekući zrak krenuo u Judeju i ušao u Davidov grad. Nijedno ga biće nije vidjelo, dok ga nije opazila kraljica Marija kraj sebe, gdje ponizno pred njom stoji uzdignuvši se u čisti eter. Tada joj ovako progovori i izusti riječi: Zdravo, djevice, koja se klica,¹³ jednom ćeš roditi onoga, kojega su od pamtivijeka željeli oci, koji će ih valjano očistiti od pradavnog grijeha i novi puk obnoviti za nebo.«

⁴⁰⁾ Preciznija bi bila oznaka fol. 123^r i 165^v jer u knjizi nije provedena paginacija nego folijacija.

⁴¹⁾ Kose crtice kao oznake za redove stavio sam ja, prema samom originalu.

⁴²⁾ Cecilije Tascije Ciprijan, koji je rođen oko god. 200. a umro 253, glasoviti je i plodni pisac crkve katoličke; bio je svećenik koji se popeo do biskupskog položaja u Kartagi, a umro je mučeničkom smrću, pod krvnikovom sjekirom.

⁴³⁾ *Oporuka Marka Marulića*, U sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, dne 28. studenoga 1891. god. priobćio akademik Dr Fr. Rački. — *Starine*, na sviet izdaje JA, knjiga XXV, str. 152—163, Zagreb, 1892.

⁴⁴⁾ Dvadeset i osam godina prije te publikacije Račkoga tu oporuku je spomenuo Sime Ljubić u svom *Ogledalu književne povijesti jugoslavjanske*, knj. I, str. 367, Rijeka, 1964, unutar kratke biografije Marka Marulića: »Ukopaše ga, ko što u oporuci naredio bješe u crkvi Sv. Frane u Spljetu.«

⁴⁵⁾ Prvi je to zapazio Mirko Breyer u svom članku *O oporuci Marka Marulića i o najstarijim izdanjima njegovih djela*, u »Viencu«, tečaj XXIX, str. 434—435, Zagreb, 1897. i to njegovo mišljenje je bilo dosada uglavnom prihvaćeno. Tako npr. Kolendić kaže: »...što je već davno zapaženo i potpuno ubedljivim razlozima i ispravljeno« (str. 5).

⁴⁶⁾ Detaljnije podatke o tim rukopisima vidi u Badalićevoj *Bibliografiji Marulićevih djela*, u Zborniku Marka Marulića, str. 316—318, Zagreb, 1950.